Rbl. 2.20
1961. a. — 22 kop.

KALEVIPOEG.

L
V-74

FR. R. KREUTZWALD

KALEVIPOEG

ÜMBER JUTUSTANUD
E. LAUGASTE

EESTI
RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN
1960

Kunstiliselt kujundanud

H. Rooneem

in 96

Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg» koosneb järgmistest osadest: «Saateks», «Sissejuhatuseks» ja kakskümmend lugu.

«Kalevipoja» sissejuhatav osa on kolmejärguline: «Soovituseks», «Sissejuhatuseks» ja I loo algus. Neist osadest on igal oma ülesanne ja funktsioon ning nad kõik on vastavalt oma ülesandele seotud eepose kui tervikuga. Sissejuhatavais osades iseloomustab autor oma isiklikku suhet eeposega, annab viiteid selle allikaile, iseloomustab poeetiliste vahenditega teose saamislugu ja olukordi, milles ta tekkis, toob välja peamõtted. Mainitud kolmest on kõige tähtsam muidugi «Sissejuhatuseks», milles leidub palju autori mõttemõlgutusi ja filosoofilisi arutlusi teose ümber.

Tegevustik, mis üksikute tegevusjärkude kaudu koondatakse peakangelase Kalevipoja ümber, on arendatud välja kahekümnes laulus, alates vana Kalevi ja Linda päritolu kujutamisest ja lõpetades Kalevipoja surmaga, millele järgneb tõotus: kangelane tuleb kord tagasi Eesti põlve uueks looma.

Mitmel lool on algul lüüriline sissejuhatus, need aitavad järgnevat sündmustikku meeleoluliselt ette valmistada. Nii pöördutakse esimese loo algul lauliku poole, et see viiks Kalevi päritolu allikate juurde; Soome-episood algab meeleoluka lauluga «Kuku, kägu, kuldalindu»; kaheksanda loo sissejuhatuse moodustab

jälle ilusate lüüriliste rahvalaulude põiming jne. Ka lugude lõpul on peategelasega otseselt mitte seotud juhtumusi, mis aga omakorda teevad elavaks jutustust ja võimaldavad lugejale puhkust, kuigi nad teiselt poolt sündmustikku killustavad (Ilmaneitsi sõrmus X loo lõpul, vaeselapse lamba-lugu XII loo lõpul jne.).

Kõigi nende lugude kunstilisest väärtusest saab kujutluse alles siis, kui neid lugeda nii, nagu nad leiduvad eeposes.

Soovituseks

Laena mulle kannelt, Vanemuine!
Kaunis lugu mõlgub meeles,
Muistse põlve pärandusest
Ihkan laulu ilmutada.

Ärgake, hallid muistsed hääled!
Sõudke salasõnumida,
Parema päevade pajatust
Armsama aegade ilust!

Tule sa, laulik-targa tütar!
Jõua Endla järve'esta!
Pikalt ju hõbedases peeglis
Siidihiukseid silitasid.

Võtkem tõe voli, vanad varjud!
Näitkem kadunud nägusid,
Vahvate meeste ja nõidade,
Kalevite käikisida!

Lennakem lustina lõuna'alle,
Paari sammu põhja poole,
Kus neid kasve kanarbikus,
Võsu õitseb võõral väljal!

Mis mina kodunurmelt noppind,
Kaugelt võõral väljal kündnud,
Mis mulle toonud tuulehoogu,
Lained lustil veeretanud;

Mis mina kaua kaisula kandnud,
Põues peidula pidanud,
Mis mina kaljul kotka pesas
Ammust aega hellast haudund:

Seda ma lauluna lõksutelen
Võõra kuulijate kõrva;
Armsamad kevadised kaimud
Varisenud mulla alla,

Kuhu mu lustilõõritusi,
Kurvastuse kukutusi,
Ihkava meele igatsusi
Koolja kuulmesse ei kosta.

Üksinda, lõudu, laulan ma lusti,
Kukun üksi, kurba kägu,
Häälitsen üksi igatsusi,
Kuni närtsin nurmedella.

Sissejuhatuseks

Vanad laulud ja muinaslood on vajunud juba unustuse hõlma, kuhu ei ulata enam päikesepaiste ega linnulaul. Suure luuleloo kirjutamiseks on nad vaja sealt esile tuua ning üles äratada (1—53).

Sukeldudes kaugete läinud aegade hämarusse ja vaadeldes pikka eluvoolu, tunnetame kõigepealt õnne ja elu kiiret kadumist, aga ka selle igavest tasakaalu. Muistsete aegade lustilugusid ja leinajuttu püüab targa terane kõrv kinni tuuletuhinas ja puude kohisemises. Pidevalt muutuvust ja vaheldust, alatist kahepoolsust märkab inimene kogu elus: nii rõõmud kui mured on ühe isa lapsed, aga kord valitseb üks, kord teine, ja üks ongi peidus teises, nagu pilverüngastes peitub välgutuld ja kõuemürinaid, lund ja rahet. Sellest vastandite poolt tekitatud eluvoolust sünnibki ehtne luule. Luule väärtuse määrajaks on see, kas kujutatud elul on «tõe nägu», tähtis on, et ta oleks usutav. Ainete algupära on mitmesugune, see võib pärineda nii fantaasiast, laenuallikaist kui ka reaalelust (54—127).

Laulik, luues lugusida,
Veerevaida värssisida,
Võtab pihu võltsivallast,
Tüki teise tõsitalust,
Kolmandama kuulukülast,
Laenab lisa meelelaekast,
Mõttemõisa magasista.
Näitab kuju kulla nägu,
Kõne kaunis tõekarva,

Tõekarva, tarka arvu,
Siis on laulik osav looja,
Laitemata sõnaseadja.

(116—127.)

Eesti muinasaeg ja muinasmälestused on väga mitmekesised (128—216). Rahva kaugem ajalugu on täis sügavat leina ja valu, piinu ja pisaraid. Aastasadade udus aimatavad esivanemate varjud on kindlad tunnismehed veristest võitlustest, sõdadest ja katkust. Vahetevahel kuulukse veel Marduse kiljatusi; ta kaebab valatud vere ja läbielatud hädade pärast. Mineviku udupilvedest ilmuvad kadunud võitlejate varjud, kes jutustavad samuti näljast, katkust, murest ja piinadest. Kõik need viletsused elati läbi maa kaitsmisel:

Isamaa ilu hoieldes,
Võõraste vastu võideldes
Varisesid vaprad vallad,
Kolletasid kihelkonnad
Muistse põlve mulla alla.

(157—161.)

Mineviku murepäevadest on jäänud päranduseks seitse sünget hauda — häda, orjuse, sõja, nälja, viletsuste, katku ja taudide ohvrina magab neis «Eesti muistne põli». Neile «uinusängidele» on vaja osutada jäädavat mälestust, selleks istutatagu sinna lilli, puhkavad ju mullarüpes

Muistse põlve pärandused,
Muistse õnne õilmekesed,
Muistse sõna sünnitused,
Muistse laulu lunastused.

(242—245.)

Aeg-ajalt ilmuvad ennemuistsed laulutargad ja laulupiigad murupinnast, nagu kord autorile endalegi Jaanilinna ligidal, ja paluvad, ta uinutagu nad magama sel kombel: võtku enda kasutada nende lauluvarad ja laulgu neist ja nende tegudest oma luuleloos (255—287).

Ei saa hauas rahu ükski, kelle töö ja elu jäänud kuidagi pooleli, katkestatud vägivaldselt. Muistsete eestlaste töö ja võitlus otse kohustab säilitama ja jätkama nende loomingut, enne ei või nad rahus uinuda.

Minevikumälestused ongi selleks, et nad julgustaksid rahvapõlvi ega laseks neis kustuda vabaduse ning kangelaslikkuse tulukest. Kalevipoeg, kangelane muinasajast, kuulab oma maiste vägitegude ülistusi laulikute poolt (166—195).

Oma elu kestel on Kalevipoeg jätnud hulgaliselt jälgi rahva mälestustesse rohkete muinaslugude näol. Neist on säilinud veel ainult riismed, mis on nüüd siitsealt kokku riisutud ja nagu katkestatud laululõngast jälle tervikuks kootud. Nende lugude kuulajaiks tulgu mehised mehed ja naised ning noorsugu, sest luulelugu jutustab kangelastest (288—318).

ESIMENE LUGU

Kalevi tulek Viru randa. Salme ja Linda. Pulmad.

Sõua, laulik, laululaevuke sinna randa, kus linnudki varistavad lugusid Kalevi kätkipaigast! Vaadeldes rõõmurünkalt minevikku tõusevadki esile vanad lood (1—47). Sukeldunud mõtteis kaugete aegade hämarusse, kerkib eepose looja silmade ette nagu pilvede põuest päikesena selge laulu ilu. See panebki lauliku lustiliselt sõnu seadma.

Lausa tõuseb laulu ilu
Kui see päike pilve paisust,
Ajab meele ärkamaie,
Mõtted lustil mõlkumaie.

(44—47.)

Nii veereb meie silmade ette üks pilt teise järele. Kõigepealt (48—69) ilmub Kalevite kaljulinn, mille müüride toeks on tammed ning kaljurahnud, kaitseks ja kaunistuseks toomingad:

Kaugelt näen koda kasvama,
Kalevite kaljulinna.

(48—49.)

Marudes murdumata kaljulises muistses Kalevalas kasvavad kanged mehed, aga surelikud, sest Vanaisa kuulsad pojad sigitasid poegi surelikkude neidudega (70—79), sellest tõusiski kuulus Kalevite sugu.

Sealsamas Põhja piiril kauges Kalevalas seisis muiste talu — pooleldi Taara tammemetsa peidus, pooleldi lagedal. Peres sirgusid k o l m poega, kellest üks siirdus Venemaale kaupmeheks, teine Turjamaale sõjameheks, kolmas sõitis kaua põhjakotka seljas üle Läänemere, kuni kandja viskas kangelase Viru randa. Kohale jõudnud, hakkas Kalev kohe riiki rajama ja oma isiklikku elu korraldama, millest kõige tähtsamaks kujunes eluseltsilise otsimine (80—119).

Kalevi kosjadest pajatasid laulikud Pihkva piiril (120—125).

Samal ajal toimus midagi tähelepandavat ka Läänemaal (126—863). Siin sündis Linda, Kalevi tulevane eluseltsiline, ja tema kaks kaaslast — Salme ja orjatüdruk, nagu sellest pajatab järgmine luulelugu.

Karja saatmast tulles leidis Lääne lesk karjateelt kana, tedremuna ja varesepoja, viis nad koju, pani muna villavakka, kana aga muna peale hauduma. Varesepoja viskas kassinurka kirstu taha. Kanast kasvas Salme, tedremunast Linda ja varesepojast orjatüdruk.

Sirgunud neidudeks, hakkasid neile käima kosilased, kõigepealt Salmele kui kõige vanemale. Kuulajad vaheldusid uute kosjadega. Salmele tulid kosilased suurest soost — kuu, päike ja täht. Salme ei tahtnud kuud, sest kuu on ebakindel, vahel tõuseb koidu, vahel eha ajal, loojub kord vara, kord hilja, näitab end mõnikord lausa päevalgi. Ka päikest ta ei taha, sest päike paistab kord palavalt; heinaajal jälle, kui just vaja

palavat ilma, laseb ootamatult tulla sadu. Salme valis tähe, sest täht on kõige püsivama iseloomuga. Tähel on säravad silmad, ta ei riku ka põldu nagu päike põua ega vihmaga.

Varsti peeti hiilgavad pulmad.

Pulmakära peale tulid ka Lindale kosilased: uuesti hüljatud kuu ja päike ning esmakordselt Vetekuningas, Tuul, Kungla kuninga poeg, seejärel kuningas Kalev, istudes ise uhke täku seljas. Õed-vennad olid nõustunud kõigi eelmiste kosilastega, aga nad ei tahtnud lasta tal minna Kalevile. Linda ise lausus otsustavalt:

See mul meesi meele pärast,
Sellel kihlad kinnitame.

(542—543.)

Kalev kui auväärne võõras kutsuti nüüd pidulauda, ette toodi piduroad ja joogid. Kalev aga ei maitsnud ei toitu ega õlut, kuni mõrsja oli peidust välja toomata. Sealt peidu- ja ehtimispaigast manitseski Linda oodata vähemalt ehtimise aja:

Annid aega kasvadessa,
Piigal pikka paisudessa,
Sõstrasilmal sirgudessa:
Anna aega ehtidessa!

(577—580.)

Ehtimine võtvat aega seda rohkem, et ta on vaenelaps; isatul-ematul ei olevat ehtijaks muud kui võõrad külanaised.

Murueit ja metsapiigad ehtisid mõrsjat kõige kaunimate riiete ja ehetega. Seal ta näis särav ja kaunis nagu kuu või päike: teda kattis mitu toredat särki ja undrukut, vaherpuukirja vöö, kirjud käised, räimekirja rätik ning kullatoimne kuub, peas oli tal poordist pärg. Koguni kasuema ei tundnud teda esimesel pilgul, nii ülikauniks oli muutunud hoolealune, tedremunast kasvanud tütar Linda.

Nüüd kutsuti kokku pulmad.

Kui oli küllalt ja väärikusele vastavalt pidutsetud,

lahkus täht Salmega, kes laulis kombekohast nooriku lahkumislaulu:

Ema, hella memmekene,
Ära pean mina minema,
Hani, hulgasta ujuma,
Tetre, teista lahkumaie,
Luike, lustilt lendamaie;
Part lähen parve ääre peale,
Luike kelgul lunda mööda,
Jõhvikas jõgeda mööda,
Sinikas sula sooda mööda.
Tuleb tuuli tõstemaie,
Õhku armas aitamaie!

(699—709.)

Pidutsemine jätkus siis juba Kalevi ja Linda pulmalistega. Küllalt pidutsetud, viis Kalev Linda saani, kus lahkuv noorik laulis oma lahkumislaulu:

Jumalaga, kasuema!
Ära pean mina minema,
Luike, parvesta lendama,
Kotkas külasta lahkuma;
Ära pean hädast minema,
Ära heasta rahvakesest,
Paremaista paikadesta,
Tuttavaista taludesta!
Pidu peab pärale jääma,
Pulm peab jääma poolikulle,
Õlled otsaje ujuma,
Saiad saama kannikalle.

(815—826.)

Pidutsemise ajal kerkib silmade ette elus sagedane kontrast: suurte trall ei meeldinud vaeselelapsele — orjatüdrukule. Kui ta saadeti jõele vett tooma, unustas ta enese kalade mängu vaatlema ja sai perenaiselt noomida, kus ta nii kaua viibinud (761—765).

Täis lahkumiskurbust, jättis Linda kasuema jumalaga ja siiski õnnelikuna kihutas Läänest koos oma mehega üle lagendikkude ja läbi metsade uude koju (796—863).

TEINE LUGU

Vana Kalevi haigus ja surm.
Kalevipoja sündimine ja lapsepõlv.

Kujutades Kalevi elu, tema saatust ja vana Kalevi noorima poja sündimist, ei suuda laulikut miski pidurdada, nii vägevasti tungivad sõnad keelelt (1—11):

Ei mind jõua ohjad hoida,
Ohjad hoida, köied köita . . .

(4—5.)

Kalev ja Linda olid elanud kaua õnnelikus abielus (12—202). Neil oli palju lapsi (kokku 12). Vana Kalevi eluõhtul oli lastest kaks veel kodus, teised juba laia maailma veerenud, sest

Ega meie kitsik kohta,
Ahtral lüpsil põllumaake
Võind ei kõiki kasvatada,

Toitu neile toimetada,
Peavarju valmistada,
Kehakatet soetada.

(38—43.)

Kõik Kalevi pojad olid vägevad ja neis kehastus isa võimsus. Siiski ilmnesid isa omadused kõige selgemini viimse poja, pesamuna juures. Teda nimetas rahvas vahel Sohniks, aga üldiselt ikka Kalevipojaks.

Kalevipoja teod peavad jätma püsivaid jälgi ka tulevastele põlvedele:

Selle poja jälgedelle
Saavad jõed jooksemaie,
Lained merel läikimaie,
Tuulel pilved tuiskamaie,
Õied tupesta tungima,
Linnud ladvissa laulema,
Käod kulda kukkumaie.

(74—80.)

Seda endist Eesti valitsejat kiidavad järelpõlvede laulikud veel kogu eestlaste maal küll laululoos, küll jutusõnas. Olgu Pärnu- või Järvamaal, Harju rajal või Lääne luhtadel, Viru rannas või Peipsi piiril, Alutaga või Soome serval — igal pool jutustatakse Kalevipoja-lugusid. Neid ei tõkesta raudmüürid ega kõvad kaljud:

Kastel tõustes kanarbikust,
Udukuue ummuksesta
Tungib Kalevi tunnistus
Läbi tammise tänava,
Üle vaskise värava,
Kindla kalju keske'elta,
Läbi raudamüürisida,
Teraksesta tornidesta.

(103—110.)

Vana Kalev tundis eluõhtu kättejõudmist. Siis eluvidevikul ennustas ta oma kaasale viimse poja sündimist ning seda, et isa silm oma viimast võsukest enam näha ei saa. Aga just sellest pesamunast ütles vana Kalev tõusvat endale väärilise järglase. Lugusid ja mälestusi selle poja tegude kohta kantavat edasi kustumatult põlvest põlve, tema valitsemise aeg kujunevat õnne- ja rahuajaks rahvale.

Enne surma seadis isa oma pärijaile veel tähtsa nõude: riiki ei tohi killustada, see jäägu jagamata ühe poja voli alla. Väikesed killud oleksid nõrgad ja kiusul hävitaksid vastastikku üksteist. Valitsejaks saamise määraku siiski liisuheitmine, mis võetagu ette siis, kui perekonna viimne võsukene on täisealiseks saanud. Kaotajad mingu mujale oma eluaset otsima. Tugev leiab elupaika igalt poolt:

Kanget meest ei köida köied,
Pea ei kinni raudapaelad.

(201—202.)

Jõudiski kätte Kalevi surmatunnike.

Pärast ennustusi Kalev haigestus. Linda arstiotsimise katsed sõle ja lepatriinu abil ei aidanud, tarkadegi vastused Linda küsimustele olid pahaendelised, ja Kalev suri. Linda lein oli suur ja sügav. Ta mattis oma kaasa: kaevas kümne sülla sügavuse haua, asetas sellesse Kalevi kooljakeha ja kandis kalmule nii palju kive, et neist tekkis Toompea mägi. Väsinud Lindal kukkus kandmisel jalge ette maha üks kaljurahn, mida ta ei suutnud enam üles tõsta. Kurnatud lesk istus mahakukkunud kivile ja hakkas nutma. Nutetud pisaraist tekkis Ülemiste järv (203—477).

Vana Kalevi puhkepaigas

Muru kasvas mulla peale,
Aruheina haua peale,
Kasteheina kaela peale,
Punalilled palge peale,
Sinililled silmadelle,
Kullerkupud kulmudelle.

(360—365.)

in 96

Varsti tõi Linda ilmale oma pesamuna (478—621). Kaua oli ta enne tuhuvaevades, käis siis saunas ja metsas, kus soovis oma valusid puude külge, saatis ohkeid Uku ja Rõugutaja poole, kelle abiga ta oma vaevadest lõpuks pääseski.

Vaevade tasuks sündis poeg, kes tõrjus eemale lesekurbuse (622—754). Emapiimaga toidetud, kätkis kiigutatud, kusjuures laul vaigistas nutupilli, kasvas poiss kiiresti. Juba kahekuiselt lõhkus ta mähkmed ja läks maha roomama. Alles kolmeaastase poisi võõrutas ema rinnast, ja juba siis hakkas ta ilmutama kangelase omadusi. Jõudu harjutas poiss kurnimängu ja rattaviskamisega; loopis merepinnal suurte kivilahmakatega lutsu ja tegi muidki jõuharjutusi. Veel praegugi leidub neitsikivideks kutsutud Kalevipoja kiviseid kurnipakke laiali mitmel pool maal, kuhu nad mängu ajal laiali paiskasid. Igapidi näis noorukist kujunevat isale vääriline järglane.

Poiss oli juba kaelakandjaks kasvanud (745—884), kui Lindale hakkasid käima uued kosilased, kes tahtsid leske naida tema vara pärast (755—884). Linda lükkas nad kõik tagasi, kusjuures viimaseks kõige tülikamaks kosilaseks sai Soome tuuslar, Kalevi kaugelt sugulane.

Korvi saanud kosilased lahkusid ähvarduste ja mõnitamistega:

Ärge minge leske võtma,
Kalevi talust kosima!

Kes see lustib rikast leske,
See toob koju ahjuhargi.

Ärge minge leske võtma,
Kalevi talust kosima!
Lesest ei saa noorikuda.
Lapsed kiskund lese rinnad:
Sõlg on tühja kaevu kaasi.

(840—880.)

KOLMAS LUGU

Kalevi pojad jahil. Tuuslar röövib Linda.
Kalevi poegade laul. Vendade kojutulek.
Ema otsimine.

Kalevipoeg veedab veel oma muretut poisikesepõlve (1—41).

Põuasel päeval istus Kalevipoeg merekaldal. Järsku sõitis äike välku sähvides üle taevalaotuse. Kohkunud kurjad vaimud põgenesid merelainetesse pikse pakku. Kalevipoeg kandis neid merest välja terve kotitäie piksele puruks kolkida.

Kalevipoja uljal noorusajal toimus ka vendade tähtis jahilkäik (42—166). Vennad otsustasid kord kolmekesi jahile minna, sest metsloomad olid muutunud juba tülikaks. Pojad olid nende jälgi leidnud mitmel pool: karu oli käinud kaeras ja mesipuude kallal, põtra oli nähtud põllu ääres, hunte hulgana karjamaal, raat-

maal märgatud rebaseid. Jahiliste ema jäi aga kodu valvama ja poegadele toitu valmistama. Kalevi poegade jahiõnn oli suur. Koerte Irmi, Armi ja Mustukese abil said vennad kätte karu, põdra, metshärja, ligemale viis tosinat hunte, niisama palju rebaseid ja jäneseid. Kogu saagi kandis noorim vendadest oma turjal koju.

Kasutades juhust tungis vendade jahil olles kaua aega mererannal parajat silmapilku varitsev Soome tuuslar Kalevite tallu ja röövis nõidussõnade abiga Linda (167—434). Pojad olid kottu kaugel, ei kuulnud ema appihüüdu, ja nii kajasid ema hädahüüded asjata tühja laande. Abipalveid kuulsid aga jumalad, kes saatsid appi äikese. Tuuslar oli oma saagiga parajasti teel üle Irumäe mere poole, kui Lindale saabus oodatud abi. Äikese kärgatusest langes tuuslar Irumäel minestusse, Linda muudeti samal hoobil kivisambaks. Kivisammast hakkas rahvas kutsuma I r u ä m m a k s. Kivistisega ühenduses teadis vanarahvas palju uskumusi ja kombeid. Kivis arvati sisalduvat palju salaväge, mida näitab seegi, kui teda õhtul orgu veeretati, oli ta hommikuks jälle vanas paigas.

Jaht õnnestunud, kogunesid Kalevi pojad enne kojuminekut rõõmsas tujus lühikesele puhkepeatusele (435—540).

Mehed istusid metsa varjule ja tõstsid ajaviiteks laulu. Vanim vend laulis lehed ja okkad puudesse haljendama ja urvad päikese käes paisuma. Teine vend laulis õied õitsema, viljad, marjad, õunad ja pähklid kasvama. Siis tõstis häält noorim vendadest, ja sellega elustas ta metsa, lagendikud ja tuuleõhu, et linnud igale poole siginesid. Tema laulust kõlasid vastu laaned ja kaljud, taevas aga jäi kuulama. Noorima venna laulu puhul

Metshaldja ainus tütar,
Metspiigad peenikesed,
Kuldahiukseil näkineitsid
Nuttasivad noorta meesta:
Oleks see meesi meiega,
Kasvaks meile kaasaliseks!

(535—540.)

Nii möödus kiiresti tegevusrohke päev.

Õhtu oli käes, päike seisis juba puude ladvul. Lahe õhtune vilu tuuleiil tõmbas läbi lehestiku. See oli nagu märguandeks: vaja kiirustada koju (541—851). Kodus leidsid mehed kolde külma ja ema vajaka. Nende otsimishõigetele ei tulnud mingit vastust ega toonud ligemembervaatamine asjasse selgust. Pikemata tekkis meestes kahtlus, kas pole tuuslar ema röövinud. Vanim vend pani ette magama heita, et selgitav unenägu võiks kindlamat otsust anda. Noorim aga leidis:

Tänaseida toimetusi
Ära viska homse varna!

(722—723.)

Enne kui suuremale otsimisteekonnale asuda, otsustas Kalevipoeg minna taadilt kalmust nõu küsima. Isa aga ei teadnud ütelda muud:

Tuuled juhtigu sul teeda,
Õhud õrnad õpetagu,
Taevatähed andku tarkust!

(776—778.)

Siis tõttas Kalevipoeg mere kaldale, kus jäi mõtlikult laineid vaatlema.

Laine veereb laine jälgel,
Vetevooge veeretusel,
Kiigel kalda kalju vastu,
Lõhkeb vahus vastu kallast!

Meie elu-lainekesed
Veeretavad õhtu vilul
Kõikudelles kalmukünka,
Mätta-muru vaiba alla;
Tähesilmad vaatvad taevast,
Kuu vaatab kõrge'elta,
Päike paistab rõõmu-palgel
Lahkujaida, magajaida,

Aga keelt ei ole kalmul,
Sõna iial tähte suussa,
Kuu ei oska kõneleda
Ega päike pajatada,
Küsijale vastust anda.

(835—851.)

NELJAS LUGU

Kalevipoja ujumisreis. Saarepiiga. Mere pühkimisel saadakse tamm. Laul lainetest.

«Kuku, kägu, kuldalindu», kui sa ei kuku, siis kukun ise vanadest aegadest (1—38).

Kindlale arvamusele tulnud, et ema röövija on tuuslar, hüppas Kalevipoeg merre ja hakkas ujuma Soome poole, kus lootis ema vabastada ja röövijale teo eest kätte maksta (39—124).

Teekonna keskel märkas Kalevipoeg meres saart ja ujus sellele puhkama. Enne kui kangelase silmad uneks sulgusid, helises ta kõrvu meeldiv lauluhääl. Laul kõneles igatsusest kauge armsama järele. Kalevipoeg sirutas end laulikut vaatama ja nägi laulmas kena neidu, kes valvas pleekivaid lõuendeid. Kalevipoeg hakkas vastu laulma. Neiu, nimetatud lihtsalt Saarepiigaks, ligines Kalevipojale, et omakorda selgusele

jõuda, kes on vastulaulja, kas viimaks mitte kosilane. Järgnes sõbrustamine, kusjuures Kalevipoeg võrgutas tüdruku. Neiu appihüüde peale ilmus isa. Nähes aga mehe vägevust, pillas ta maha kaasahaaratud vembla. Kui neiu kuulis, et võõras on Kalevi ja Linda poeg, libistas ta end kaldalt merre ja uppus. Kalevipoeg hüppas vette neidu otsima, ei leidnud aga, ja ujus edasi Soome poole (125—561).

Kalevipoja ujumine oli võimas:

Tugev käsi lõhkus laineid,
Peksis laineid merepinnal,
Kiigutava vetekätki
Veereteles virka meesta,
Usinada ujujada,
Langevate lainte turjal
Kaugemalle põhja poole,
Kaljuranna kallastelle.

(507—514.)

Järgnes mere pühkimine ja saarepiiga laul merest (562—890).

Neidu otsides rehitsesid vanemad kogu mere läbi, aga kadunut nad ei leidnud. Saadud merepühkmetest kasvasid suur tamm ja kuusk. Pühkmetest leiti veel kotkamuna ja raudkübar, kala ja hõbekausike. Need viidi koju. Merest kuuldi kadunud tütre laulu, mis andis vanemaile kinnituse, et tütar on surnud (562—890).

VIIES LUGU

Kalevipoja saabumine Soome. Suur tamm. Kättemaks tuuslarile. Kalevipoja unenägu.

Juba koitis, aga Kalevipoeg ujus ikka veel (1—132). Päikese tõusul randus ta Soomes ja hakkas ümber vaatama, kas tuuslarist pole leida mingit märki. Enne edasiminekut puhkas kangelane veel väsimust ja kuivatas märgi riideid.

Seni kui Kalevipoeg puhkab, viime jutuheided jälle saarerahva juurde. Saaretaat ja -eit, veendunud, et tütar surnud, istutasid tema mälestuseks tamme ja kuuse. Taat läks keldrisse vaatama kala, kes palus end lasta tagasi vette. Laskis siis taat kala lainetesse ja läks tamme vaatama. Tamm kasvas liiga suureks, tahtes tõusta taevasse ning varjutada maad, seepärast läks taat raiujat otsima. Saareeit aga tegeles kotkamunaga. Kojuviidud kotkamunast oli haudunud päe-

val päike, öösi saareeit ise kaenlas välja kotka, kes pääses kuidagi vabaks ja lendas nüüd kodunt minema. Heinamaal loogu võttes oli eit leidnud äralennanud kotka heinakaare alt. Kotka tiiva alt tuli välja kahe vaksa kõrgune mees, kirves kaenlas. Tema oligi valmis tamme maha raiuma (133—262; VI lugu, v-d 860—862).

Kalevipoja väsimus Soome randa jõudmisel oli nii suur, et ta puhkas terve päeva ja tükikese teistki (263—770). Siis tõttas ta läbi metsade ja üle kaljude sisemaale, et emast mingeid jälgi leida. Pärast pikki otsimisi ja ekslemisi märkas ta korraga ühelt kõrgelt mäelt kena orgu, kus metsa serval kumas tuuslari talu. Kalevipoeg ruttas talu väravani ja silmas sealt Tuuslarit murul magamas. Kangelane kiskus koplist tüveka tamme, laasis ära küll oksad, jättes aga kisud külge, et sellega vemmeldada ema varast. Kalevipoja raskeist sammudest tuuslar ärkas, ei saanud aga enam mahti põgeneda. Enesekaitseks paiskas ta õhku põuest haaratud pihutäie sulgi, millest kasvasid sõjamehed, kes asusid jalamaid Kalevipoega ründama. Kalevipoeg peksis neid tammetüvikaga, et verd voolas ojadena ja surnuvirnad katsid muru. Ta hävitas kogu kallaletungijate hulga. Viimases hädas ja lootuses hakkas tuuslar Kalevipoega paluma ja pihtis kogu oma röövimisloo, selgitades eriti sündmust Irumäel. Kalevipoeg ei uskunud tuuslari pihtimusi ja lõi ta surnuks. Lootuses leida ema, otsis ta läbi tuuslari talu, ei leidnud aga midagi.

Pärast võitlust heitis Kalevipoeg magama ja nägi unes oma ema mõrsjana noorel ilul ja kiigelustil. Unenäo tähendust mõistatades järeldas ta, et ema on tõesti surnud ja viibib Uku õues.

KUUES LUGU

Kalevipoeg Soome sepa juures. Mõõga ostmine. Liigupidu. Soome sepa poja tapmine. Mõõga needmine sepa poolt. Suure tamme raiumine.

Kalevipoeg on ikka veel Soomes, aga ta ei loodagi enam leida oma ema (1—762).

Kaks päeva leinas Kalevipoeg ema, kolmandal tulid nagu tuulest mõtted kuulsalt Soome sepalt mõõka osta. Selleks oli vaja sepa asupaik välja selgitada. Kolm päeva eksles Kalevipoeg metsades ja kaljudel sepa asupaika otsides, kuni linnud ja vanaeit juhatasid ta õigele teele. Teekonnal haarasid Kalevipoega mitmesugused meeleolud — leinakurbus ja kojuigatsus.

Kolmandal päeval leidis Kalevipoeg sepikoja, kus sepp oma poegadega vägevasti mõõku valmistas:

Sealtap tulda topitie,
Lõõtsa suhu sunnitie,
Pehmitie, pinnitie,
Pehmitie tule paistel,
Pinnitie peenemaksi,
Taotie tugevamaks,
Karastati kõvemaksi,
Kaste vahel katsutie,
Pinni vahel painutati:
Kas sest sünnib mõõka hüva,
Tarbelikku terariista.

(183—193.)

Kalevipoeg tervitas seppa Taara nimel ja küsis mõõka osta. Sepp laskis sellidel tuua mitmesuguse tugevusega sõjariistu, millest kolm esimest lõi kangelane vastu kaljut tükkideks, neljandaga alasi pooleks, kusjuures tera murdus kahekorra. Siis toodi seitsme luku ja üheksa taba tagant erilisest hoiupaigast seitse aastat nõidusvahendite abil valmistatud mõõk, mille oli tellinud endale vana Kalev, kes aga enne selle valmimist suri. Mõõk oli võimas, kangelase kohane ja sepp nõudis selle hinnaks terve väikese varanduse:

Üheksa hüva hobuda,
Kaheksa karimärada,
Kümme paari härgasida,
Kaksikümmend lüpsilehmada,
Viiskümmend paremaid vasikaid,
Sada sälitist nisuda,
Poolteist paati odrateri,
Rohke laeva rukkisida,
Tuhat vana taalderida,
Sada paari paaterida,
Kakssada kuldarahada,
Sületäie sõlgesida,
Kuningriigi kolmandiku,
Viie neitsi kaasavara.

(356—369.)

See sõjasahk pidas proovid vastu: löögist lendas alasi pooleks, aga mõõgale endale ei jäänud märkigi:

Kalevide kange poega,
Võidulaste võsukene,
Kanget käppa kukutelles
Rabas mõõka raksatelles
Vastu rasket alasit!
Vägev käsi, võidurikas,
Lõhkus raudase alasi,
Lõhkus tükkis aluspaku
Kahte osasse keskelta;
Mõõgale ei jäänud märki,
Krammikesta kusagile.

(464—474.)

Kalevipoeg ostis mõõga, leppis kokku hinnas ja tasumisviisis. Järgnesid liigud.

Joodud õllest jäi Kalevipoeg joobnuks, hakkas hooplema Saarepiiga-looga, mille peale Saarepiiga kaitseks astus välja sepa vanim poeg. Tekkinud tülis lõi Kalevipoeg vihas maha sepa poja pea. Sepp sajatas Kalevipoega, et talle mõõgast sugeneks kättemaksja:

Tõuse, rauda, tappejaksi,
Kasva kaelaleikajaksi,
Maksa võlga mõrtsukalle,
Täida sünnitaja soovi,
Kus ei mõtted enne käinud,
Arvamist ei unes olnud!

(711—716.)

Kalevipoeg tuikus minema pooluimaselt, ümbrustki tähele panemata, kuni jõudis ühele künkale, kuhu heitis kurnatud keha välja puhkama.

Veel kord tõuseb meie silmade ette saar, kus Kalevipoeg oli sooritanud esimese saatusliku süüteo (763—943). Tamm oli kasvanud suureks ja ähvardas nüüd varjutada päikese ning kuu (763—943). Keegi ei julgenud asuda suurt tamme langetama. Kotka tiiva alt

leitud härjapõlvlasest sai aga tamme raiuja. Tammest tehti palju uhkeid asju, nii sai tüvest Soome sild, ladvast laevu, killapaate ja väikesi linnu, ülejäänud tükkidest kehvadele, leskedele ja vaestelelastele varjupaiku, järelejäänud osistest valmis aga kena laulutuba.

SEITSMES LUGU

Tagasisõit Soomest. Laul merest. Ema laul Irumäel. Vendade otsimislood. Otsus minna liisku heitma. Isa haual.

On õhtu. Päike on loojumas ja varjud nagu väsinult veniksid üle muru. Kusagil laulab üksik lind oma lugu päeva lõpetuseks (1—13).

Kalevipoeg ärkas raskest unest (14—49). Viimaste päevade mitmekesised vapustavad elamused kerkisid tema ette nagu uduaurust; ta ei suutnud üksikuid sündmusi enam selgesti meelde tuletada, tal ei olnud aga ka rahu. Ta kiirustas tuldud teed tagasi mererannale, et sealt koju jõuda.

Ikka ja jälle püüdis ta meenutada, mis temaga oli

toimunud Soomes. Mere kaldalt leidis ta tuuslari lootsiku, sellega alustas ta sõitu üle lahe, karge meretuul lahutas humalauimas pead (50—151). Kangelane ei mäletanud aga kuigi palju sündinust, ei mäletanud ka sepa poja tapmislugu, ainult tähelepanu teritavaid vereplekke silmas ta mõõgal. Ta tõmbas purjed üles ning hoogsalt kandis soodus meretuul paati Viru ranna poole. Kalevipoeg hakkas laulma «Läksin merel' mängimaie», mis lõpeb sõnadega:

Jätke nuttu, nukrad linnud!
Küllap tuleb õnne-õhtu,
Pääseb paistma parem päike,
Kus teil õnned õitsevad,
Tõusvad teile poolekesed,
Kasvavad teil kaasakesed,
Kuhu teil õnned osanud,
Kuhu teil jaod jaetud:
Kalevist ei kasva kaasat,
Ei sest poisist teie poolta!

(121—130.)

Saarest mööda purjetades kajas tema kõrvu Saarepiiga laul merest, milles laulja heitis Kalevipojale ette tema hukutamist ja sepa poja tapmist (152—298). Saarepiiga laul tegi nukraks ka Kalevipoja meele. Jälle meenus talle ema ja emaarm.

Juba koitis.

Paat oli jõudnud Viru randa. Üle Irumäe kodu poole sammudes kuulis Kalevipoeg tuules laulu, milles hoiatati mõõga eest (299—550). See oli ema laul, milles oli kuulda kahetsusi: «Ema pistab küll rinna suhu, ei pista aga meelt pähe.»

Vennad kodus võtsid uue mõõga omaniku imestledes vastu.

Järgmisel õhtul olid vennad koos ning jutustasid seikluslugusid oma asjatuist otsimiskäikudest. Vestluse alustas kõige vanem vend: ta olevat küsinud vastutulevalt tina-, vask-, hõbe- ja kuldneiult, kas nad on tema ema näinud. Teised ei saanud tema küsimisest aru ega vastanud, ainult kuldneiu juhatas raat-

maa radadele lihase neiu juurde, kes võivat vastust anda. Vanim vend läkski sinna, aga tema muret ei võetud tõsiselt. Küsitav ei teadvat emast midagi, selle asemel kutsus ta vanemat venda oma tallu, kus olevat palju kosjaealisi neiusid.

Teine vend oma otsimisteekonnal pöördus kõigepealt väikese sauna juurde eide ja taadi poole, need ei teadnud kadunud emast midagi, ei mõistnud tema küsimist ka hunt ega karu, kägu aga juhatas teda tallu kena kaasiku keskel, kust võivat leida neidusid. Keskmine vend leidiski neli neidu, ka need ei võtnud tema muret tõsiselt. Üks neidudest õmbles siidsärki, teine tikkis käisekirja, kolmas kudus kuldvööd, neljas lõuendit. Kuldvöö kuduja vastas Kalevi poja küsimustele, et ta ei olevat otsitavat ema näinud, parem tulgu sügisel kosjaviinadega.

Kalevipoeg oli teiste vendade keskel väga sõnaaher. Ta kõneles küll tuuslarist, mõõgaostust ja liigupidust, aga ei lausunud sõnagi sepa poja surmamisest ega Saarepiiga lainetelaulust (451—806). Ta pani ette järgmisel päeval minna isa soovi täitma — liisuõnne katsuma. Nii ka vennad otsustasid.

Noorim vend läks öö varjul isa hauale nõu küsima ja troosti otsima (807—860). Isa julgustas poega lubadusega olla alatiseks valvajaks tema eluteel ning lohutas ja õpetas:

Kogemata kurja tegu
Püüa jälle parandada!

(859—860.)

KAHEKSAS LUGU

Liisupaiga otsimine. Liisuheitmine. Kalevipoja vihtlemine kuningaks. Kündmine. Hobuse murdmine huntide poolt.

Taevalaotusest vaatab ehatäht alla lauliku teeradadele, mis viivad liisku heitvate vendade juurde ja Kalevipoja kui künnimehe juurde (1—88).

Teisel päeval koidu ajal läksid Kalevi pojad kolmekesi lõuna poole sobivat liisupaika otsima (89—261). Õhtul jõudsid nad ühte tallu, kus neid peeti kosilasteks. Nende ette toodi koguni peretütred, aga vennad tõrjusid pererahva arvamused tagasi ja liikusid veelgi edasi lõuna poole, kuni neile kolmandal päeval tuli vastu järv, mille ligidalt mäelt paistis Taara ilus

luis, eemal veeretas Emajõgi laineid Peipsi poole. Onnekatsumise järveks oli linnurikas Saadjärv. Seda kohta pidasid vennad sobivaks liisupaigaks.

Järgnes liisuheitmine (262—326). Igaüks kolmest vennast valis sobiva kivi, et seda heita laiuti üle järve. Valitsejaks pidi saama see vend, kes kivi kõige kaugemale lennutab. Väljakujunenud tava põhjal viskas esimesena kõige vanem vend, lausudes:

Mul ei ole mingit märki,
Silmal sihti ette seatud;
Mina pean rada rajama,
Teistel' teeda tegemaie.
Kuhu ma kivi keeritan,
Sinna panen teile sihi.
Järelkäija leiab jälgi,
Tagakäija tehtud teeda.

(303—310.)

Vanima venna visatud kivi langes järve, keskmise venna kivi vee ja kuiva piirile. Siis võttis kivi noorim neist, Kalevipoeg, laulis mälestusi emast ja paiskas siis kivi, mis langes kaugele üle järve kuivale maale.

Ehk küll tuules tuisatelles
Kivi lendas kõrgemalle,
Kõrgemalle, kaugemalle:
Ei läind pilvi pillutama
Ega laiust lahutama,
Ei läind kõrgust kõigutama
Ega valgust varjutama.
Kivi veeres vuhisedes,
Lendas üle laia järve
Teise poole kalda peale,
Kukkus mõõdu määramisel
Maha kuiva piiredelle.

(446—457.)

Vennad sammusid läbi järve vaatama, kuhu liisukivid olid langenud. Selgus, et viskevõistluse oli võitnud noorim vendadest — Kalevipoeg.

Vanemad vihtlesid ta kuningaks ja lahkusid laia maailma, nagu nägid ette liisuheitmise tingimused. Kuninga kohustuste saamisega koos võttis Kalevipoeg oma turjale suure murekoorma. Alustades nüüd tööd kuningana, viskas Kalevipoeg ohvriks vette hõbevalget.

Esimeseks tööks noorel kuningal oli asumine adra taha (627—785), sest oli vaja maa viljakandvaks harida. Ja et rahupõlv ikka püsiks, selleks kandis ta puusal võimast mõõka. Kalevipoja kündmisel muutus maa tükati põllu-, karja- ja heinamaaks, soo hakkas marju kandma, mõned paigad said metsa alla. Kündmisest tekkisid ka lagendikud, mäed ja orud. Noor kuningas kündis mitu päeva, kuni ta ühel keskpäeval vabastas ruuna künnirakmeist, pani rohumaale kammitsasse ja heitis ka ise künniväsimust puhkama. Magava töökangelase higist tekkis veel järelpõlvedelegi tervist, rammu ja kosutust ning kestvat ilu andvaid allikaid.

Kalevipoja magamise ajal tulid laanest hundid ja murdsid Kalevipoja kammitsas hobuse, kes oli läinud parmude ja sääskede pakku põõsastikku. Hiigelhobuse jäänustest tekkis murdmise kohal maksast, kontidest ja jalalöögist künkaid, verest oidukesi ja lohukesi, sisikonnast soo, karvadest said kõrkjad, lakast roog, sabast sarapuud. Nii on kujunenud hobusejäänustest maapinnale rohkesti mälestusmärke, mis on järelpõlvedelegi veel nähtavad (786—876).

ÜHEKSAS LUGU

Hundijaht. Sõjasõnumid. Öine võõras. Sõjakulleri sõit.

Päike hakkas juba õhtusse veerema, kui halb unenägu äratas Kalevipoja. Ärganud, hakkas ta kohe oma hobust vilistama, ja kui see ei tulnud, läks ise jälgi mööda taga otsima, leidis aga ainult koha, kus hobune oli murtud (1—146). Sellel kohal leidusid veel hobuse nahk, rasvariismed, vereloik, maks, luid-konte, sisikonna- ja põrnatükid. Nüüd oli Kalevipojale selge, kelle poolt künniloom murti. Kalevipoeg needis hundid ära ja tappis neid mõõgaga kuni pimedani. Oli juba hilja õhtu, kui ta lõpetas tasumise ja uuesti heitis kaasavõetud hobusenahale puhkama.

Kalevipoeg ei saanudki veel sõba silmale, kui tuli Viru ranna vanema sõjasaadik Kalevipoega appi paluma: põhja poolt oli nähtud merel vaenlaste paate liginemas. Hirm vaenlaste eest olevat suur, sest igalt poolt tulevat kuuldused vaenlaste määratust hulgast. Mehi langevat võitluses kui loogu, aga kes ei leia otsa lahingus, tapetakse tagalas või hukkub näljast ja katkust. Vara põletab tuluke. Varga käsi jätab varna, tuli ei mitte midagi. Kõikjal valitsevat mure ja meeleheide, ka poiste ning meeste hulgas. Kalevipoeg sõitles sõjasaadikut, kuidas ta meeste vahvusest julgeb laimavalt kõnelda. Ta soovitas neil vaenlasele julgesti vastu astuda, sest «vahva mees ei karda verda», ja lubas ise appi tulla, kui kitsikus kibedamaks läheb. Siis juhatas ta sõjasaadikule oma leivakoti asukoha ja soovitas sealt kehakarastust võtta ning pärast puhkust hommikul vara tagasiteele asuda. Samas andis Kalevipoeg veel sõjataktikalist nõu (147—337).

Vaevalt oli Kalevipoeg lõpetanud oma kõneluse sõjasaadikuga ja pööranud end teisele küljele rasket väsimust välja puhkama, kui juba ilmus öine võõras (338—699). Enne kui Kalevipoja silmad uneks sulgusid, ilmuski lahke vanarauk. Noor valitseja sai pahuraks, et teda ka öö ajal ei lasta rahus magada. Ta arvas linnulgi olevat parema põlve kui kuningal, keda ei lasta ka pärast kurnavat kümnepäevast künnitööd end korralikult välja puhata. Võõras ei lasknud end häirida, vaid ütles, et tema ilmumine toob noorele kuningale ainult kasu. Juba nooruses oli Kalevipojal aega oma tulevase elu ja ülesannete peale mõtelda. Juba siis laulsid oksal linnud:

Kuningal on kümme koormat,
Sada vaeva valitsejal,
Viissada küll vahvamal,
Tuhat tegu tugevamal,
Kümme tuhat Kalevipojal!

(442—446.)

Võõras kinnitas end olevat Kalevipoja ja tema soo vana sõbra, ehkki Kalevipoeg teda praegu ei tunne:

Eks ma enne käinud teilla,
Kui sa murul mänginessa,
Vainul kurni viskanessa,
Kaldal tamme kasvatessa,
Õhtu kiigel õõtsutessa?

Eks ma sala sõitnud teile
Varemini vaatamaie,
Kui sul isa ilmumata,
Ema alles haudumata,
Tedremunast tõusemata?
Eks ma sala sõitnud teile,
Kui oli Harju algamata,
Järva piirded rajamata,
Viru piirded viirumata?
Eks ma sala sõitnud siia,
Kui neid tähti alles tehti,
Päikest paigale seati,
Kuule koda korjatie,
Pilvesida paigutati?

Tuulilla sind teretasin,
Õhulla sind õnnistasin,
Kastella sind karastasin,
Kuude valgel kosutasin,
Päeva paistel paisutasin:
Kuni kasvid kangeks meheks,
Kasvid Kalevite pojaks.

(457—511.)

Vanarauk leidis palju kiidusõnu Kalevipojale hea töö eest künnil. Ta tulnud Kalevipoja juurde selleks, et juba valmis tööd veel korrale seada, sest jumaliku abita ei võivat miski hästi edeneda ega kosuda. Kalevipoja küsimusele, kust vanarauk on pärit ja kes ta on, ei andnud küsitav vastust. Ja edasi rääkis võõras, et seni, kui kestab Kalevipoja valitsus, valit-

sevat riigis ka rahu ja õnnepõli. See ei kestvat aga kaua, sest nõdrad saavat nõdremaid ja väetid teisi valitsema. Vaga vere valamine aga seisvat kustutamatu süüteona Kalevipojal:

Veri ihkab vere hinda,
Ülekohtul pole uinu,
Kurjal tööl ei kinnitusta.

(674—676.)

Seepärast hoidugu Kalevipoeg oma mõõga eest, et sellest ei sugeneks talle mõrtsukat. Nende nukrate lõpusõnade järel hajus vanarauk nagu kasteudusse. Kalevipoeg uinus raskesse unne, ja hommikul ärgates tundusid õhtul ilmsi kuuldud sõnad unenäoga nõnda segunenud, et Kalevipoeg ei suutnud vahet teha, mis uni või mis tõelisus. Sellepärast langesid kõik ennustused aegamööda unustuse hõlma.

Öine võõras ei võinud olla keegi muu kui Taara ise.

Hommikul vara saatis Kalevipoeg sõjasaadiku minema (700—768), andis talle veel juhatusi võitluseks vaenlaste vastu ning tõotas uuesti tulla appi, kui vajadus seda peaks nõudma. Ta ei tahtvat omaenda abi liigselt peale suruda, see võtaks ära rahva enese vastutuse.

Oma sõidul veendus teadmata päritoluga sõjakuller üha rohkem, et sõda sünnitab ainult viletsust, seepärast on parem sellest juba hoiduda, kui pärast kahetseda. Üksteise järele tulid sõjasaadikule vastu vares, kotkas, kaaren, hunt, karu, nälg ja katk, sest need raipelinnud ja -loomad ning muud sõja paratamatud kaaslased olid juba haistnud, millist tulu võiks neile sõjast sigineda. Seal avanesid korraga sõjasaadiku silmad täielikult ja ta paiskas sõjakäsu sajatades merepõhja (769—925).

Nii jäigi sõda tulemata.

KÜMNES LUGU

Seiklus Kikerpära soos. Vetevaimu kuld. Jõukatsumised Kalevipoja ja Vetevaimu vahel. Mõõga võlg. Ilmaneitsi sõrmus.

Taevakehad andku valgust, et võiks selgemini jälgida Kalevipoja mitmesuguseid teekäike (1—24)! Kalevipoeg otsib uut hobust ja sellel uue hobuse otsimise teekonnal juhtub mitmesuguseid lõbusamaid lugusid Kalevipoja ja tema kaaslastega (1—24).

Huntidest murtud hobuse asemele uut leida polnud hõlpus. Linnud andsid nõu: hobu hirnuvat Hiiumaal. Kalevipoeg tänas linde ja sammus juhatust mööda (25—57), aga teekonnal veeres ette mitmesuguseid takistusi.

Kõigepealt sattus ta kokku tülitsevate paharetipoegadega, kellele järv jäänud kitsaks (58—703) ja olid nüüd leidnud uue asupaiga Kikerpära soos. Kuna nad omavahel ei suutnud kokku leppida, kutsusid kohtunikuks Kalevipoja, kes otsustas:

Suurem pool saab suuremalle,
Väiksem jälle vähemalle.

(146—147.)

Piiride määramise nende maadele andis Kalevipoeg Alevipoja ülesandeks. Mustapallil lõi ta jõekaldasse mööduvaiad. Jõeveest pistis oma pea Vetevaim ja küsis pilgates, millega mehed aega viidavad. Rahulik Alevipoeg vastas, kuigi endal püksid sõelusid püüli, ta tahtvat jõevoolu sulgeda. See ehmatas omakorda Vetevaimu, kes taipas, et tema väljapääs sel viisil suletakse. Ta hakkas pakkuma lepitustasu. Alevipoeg teeskles, nagu oleks ta nõus Vetevaimu hirmutamiseks väljamõeldud kavatsusest loobuma, kui Vetevaim toob talle kaabutäie taalreid. Kohkunud Vetevaim ei märganud Alevipoja pettust ja asus kokkulepet täitma. Alevipoeg tegi aga kaabu põhja augu, uuristas kaabu alla maasse Vetevaimu märkamata sügava haua, et Vetevaim sinna kandis kogu oma rahavaranduse, oli pühkinud salvedki veel puhtaks. Kaabu aga ei tahtnud ikka veel täis saada, ja Alevipoeg lubas teostada väljapääsu sulgemise ähvarduse, sest Vetevaimu lubadus oli veel täitmata. Hädas katsus Vetevaim õnne riugastega. Ta tahtis Alevipoega raha juurest eemale meelitada, asjata. Ta kutsus Alevipoega kaasa tema koju, kus lubas kogu võla ära tasuda, aga Alevipoeg saatis enda asemel Kalevi kannupoisi põhjendusega, ta pidavat ise varandust valvama. Ja kannupoisiga tehtigi allmaailmas mitu imet, kuni see kavalust appi võttes pääses plehku. Heatahtlik väravavaht andis veel põgenemisekski kasulikku nõu. Kannupoisile tuli aga järele Vetevaim ja tahtis rammu katsuda. Ohtlikust olukorrast päästis teda Kalevipoeg, kellega nad kohtusid Närska mäel võitluspaika otsides. Kalevipoeg asus nüüd ise kannupoisi asemele, pistis aga kannupoisi enne võitluse algust taskusse. Võitluses võitis Kalevipoeg Vetevaimu nii kiviviskamises kui ka vägikaika vedamises.

Pärast võitlust jutustas Alevipoeg oma seiklusloost. Alevipoja sõnade peale

Sarvist härga seotakse,
Sõnast meesta sõlmitakse

(705—706.)

meenus Kalevipojale ühtlasi, et Soome sepale on mööga hind veel tasumata (704—755). Ta andis Alevipojale käsu võlg viibimata sepale kätte toimetada. Alevipoeg ruttaski käsku täitma.

Samas otsustas Kalevipoeg hakata võimalikkude kallaletungide puhuks kindlaid linnu ehitama ja ehitamiseks laudu lunastama (756—888). Üks linn pidi ehitatama vanemate mälestuseks, teine Emajõe kaldale, kolmas Jaani kolkasse, neljas Alutaha. Kohe otsustaski ta seada sammud Peipsi poole, enne aga teha üheskoos veel uinaku. Einele asumisel tahtis Kalevipoeg võtta taskust nuga, seal aga puutus käsi ikka veel püksikalitsas peituva Kalevi kannupoisi külge, kes nüüd vabaks pääses, pealegi Kalevipojalt noomida sai oma kergemeelse võitlusega nõustumise pärast (802—847). Õhtune kehakinnitus võetud, heitsid mehed põõsa varju puhkama. Unenägu tõi magava Kalevipoja silmade ette kena pildi: Kalevipoeg kohtas Ilmaneitsit kaevust sõrmust otsimas (889—974).

Ilmaneitsi oli läinud kaevust võtma keelekastet, ja sügavalt kooguga vett koukimas oli teda näinud Metsapoeg, kes tahtnud neitsile appi tõtata. Sellest oli Ilmaneitsi ehmunud ja tema sõrmus kukkunud kaevu. Kurtes hakanud ta otsima abimeest, kes sõrmuse kaevust välja tooks. Kalevipoeg kuulis Ilmaneitsi halinaid ja tõttas tüdrukule appi, kargas kohe kaevu ning hakkas põhjast sõrmust otsima. Seal tulid sortsid rõõmukäraga:

Hiir on ise hüpand lõksu,
Karu kammitsa kaevusse!

Võtke kivi, vennikesed,
Kukutagem kukla peale,
Kange mehe kaela peale!

(950—954.)

Nii nad veeretasidki talle kaela veskikivi, mis nende arust pidi murdma kangelase kaela. Kalevipoeg kargas aga kaevust välja, sõrmuse kombel sõrmes veskikivi, küsides Ilmaneitsilt, kas see ongi tema sõrmus, sest

Muud ei leidnud ma mudasta,
Suuremat ei puutund sõrme.

(973—974.)

ÜHETEISTKÜMNES LUGU

Lauatoomine Peipsi tagant. Sorts varastab mõõga. Mõõga needmine. Väikemehe seiklused.

Juba koitis, kui Kalevipoeg ärkas, tõusis asemelt ja sammus Peipsi järve suunas — üle lagendikkude, läbi metsade ja võsikute, kuhu polnud veel teedki rajatud (1—221). Igale poole jäid järele kangelase vägevad jäljed:

Kus ta tormas laane kaudu,
Sinna tänav siginekse,
Kus ta sõtkus sooda mööda,
Kaevandikku kasvatasi,
Kus ta kõndis künkelikku,
Sile sammul sündinekse;

Künkad läksid küüruselle,
Madalamaks mõni mägi,
Kuhu kanda kauemini,
Varvas juhtus viibimaie.

(23—32.)

Jõudnud järve äärde, laskis ta silmadel kaldal ümber käia, vaadates, kas pole leida parajat paati koormakandjaks. Ja kui ta seda ei märganud, sammus otsekohe, koorem seljas, läbi Peipsi. Rannal aga valvas tema igipõline vaenlane sorts, kes puhus veepinna lainetama. Välimuselt meenutas sorts koledat metsalist, täis kurjust. Sortsi tekitatud laineist hoolimata pääses Kalevipoeg kaldale, oma linnade ehitamiseks varutud lauakoorem õlul. Kaldal tahtis Kalevipoeg sortsi oma mõõga löögiga õpetada, see aga putkas väledasti pimedasse metsapadrikusse.

Väsinud tööst ja sortsidega võitlemisest, tegi Kalevipoeg endale liivast sängi ja heitis pärast einevõtmist puhkama, mõõk vasakul pool tema kõrval. Nii ta uinuski, «kulmud otse vastu koitu», et hommikul tõusev päevatera teda kohe teele ärataks. Kui magaja norin pani maa tema ümber juba põruma, tuli Peipsi sorts, tõstis nõiarohtude abil kangelase vägeva mõõga üles ning tahtis seda põgenemisel kaasa viia. Üle Kääpa jõe hüpates pillas aga põgenev sorts mõõga käest otse voogudesse, kust ta seda enam kätte ei saanud (222—718).

Unest ärganud, leidis Kalevipoeg mõõga vajaka, hakkas seda otsima ja hüüdma, aga mõõk ei vastanud. Ilma pikemata oli Kalevipojal selge, kes võis mõõga varastada. Pika otsimise peale leidis ta lõpuks koha, kuhu mõõk kukkunud, ja küsis mahedasti oma sõjaseltsiliselt, mil viisil ta jõkke saanud. Mõõk jutustas üksikasjaliselt, kuidas sorts ta nõiarohtude abil maast lahti kergitanud ja sinna kandnud, aga jõekaldal olevat ta näkineitsi meelitusel ise varga kaenlast lainetesse karanud, kus ta nüüd jões lamavat näkineitsi mängitada. Kalevipoeg küsis veel, kas mõõgal on meeldivam sala varju taga vetevaimuga mängida kui kange mehe käes tera vaenlase verega värvida. Siis meenutas mõõk aegu, kus ta vaenlasi võites rahu kaitses, ei minevat kunagi meelest see, kuidas ta vahva mehe käes vahvaid tegusid toime pani. Aga ta ei saavat unustada ka, kuidas peremehe äkiline meel teda kuritööle sundinud ja veelgi võiks sundida, ja siis tundvat ta meelekibedust. Kalevipoeg mõistis seda ja laulis mõõgale lahkumislaulu sooviga: kui juhtub jõe kaldale tugevaid mehi, siis läikigu ta lainetest vastu. Kui käib siin keegi Kalevi soost, siis laulgu talle lainetest vastu. Kui tuleb aga kord kangelase vääriline mees jõe kaldale, siis tõusku lainetest sellele abiks. Aga edasi (siin segas Kalevipoja sõnad Soome sepa needus) tulevad järgmised sõnad:

Kui aga juhtub käidanessa
Jalakanda pistma jõkke,
Kes sind enne i s e k a n n u d:
Siisap, mõõka, sõbrakene,
Murra jalad tal mõlemad!

(698—702.)

Sortsilast oli Kalevipoeg mõtelnud, sõnadest aga võis välja lugeda, nagu oleks siin kõnet Kalevipojast endast.

Seejärel liikus Kalevipoeg lauakoormaga jälle edasi.

Teel puutus ta kokku väikemehega, kes Kalevipojale jutustas oma seiklustest metsakollide juures (719—970) ja palus temalt abi. Kalevipoeg pistis abipaluja oma kaelakotti ja laskis tal juhtumustest täpsemalt pajatada.

Mehike oli eelmisel õhtul metsas eksinuna sattunud võõrasse tallu ja palunud puhkeaset. Eit andnud külalisele süüa ja peitnud ta oma poegade eest laua alla, mis jäänud talle ka magamisasemeks. Hilja tulnud metsast koju ka pereeide pojad, tõelised metsakollid, söönud vakasuurustest vaagnatest herneleent ja heitnud siis magama, üks ette-, teine tahaseina, nii et mehike jäänud kahe vahele. Nende püksituule

laengud kihutanud väikemehe laua alt seinast seina lendama, puhkusemahti andmata. Ja kui vanaeit läinud hommiku eel tarbe pärast ukse taha, lipsanud ka mehike ukse vahelt õue ning pistnud kabuhirmus punuma, kartes nüüd põhjendatult kolle enda kannul. Sellepärast palub ta kangelaselt kaitset teda tagaajavate metsmeeste vastu.

Kalevipoeg naeris lõbusasti väikemehe õnnetu, aga naljaka seikluse üle.

KAHETEISTKÜMNES LUGU

Võitlus laudade abil ja siili õpetus. Sängi valmistamine. Magamine nõidusunes. Unenägu. Silla ehitamine. Vaeselapse tall.

Mõõgavarga Peipsi sortsi kolm poega tulid koormat kandva Kalevipoja kallale, kellel nüüd polnud enam mõõka, selle asemel kümnesüllane aampalk kaitsekepiks käes (1—273). Kallaletungijail olid aga sõjariistaks käes metsast juurtega väljakistud puud, kahel piits, veskikivi otsas. Kalevipoeg manitses tülitajaid algul rahule, aga sellest ei tulnud midagi välja. Kui juba veskikivi kukkus Kalevipoja kulmule, lausus ta ähvardades:

Pikalt ilult tõuseb pilli,
Naljatusest näpistusta!

(127—128.)

Ja siis hakkaski kangelane sortsipoegi männihudjaga vemmeldama. Ägedas kähmluses aga purunes habras vemmal. Ei jäänudki enam paremat valikut kui võtta koormast laudu ja hakata nendega kallalekippujaid sugema. Suur hulk laudu sortside pihta purustatud, kippusid need juba lõpukorrale jõudma ja kibe kitsikus kätte tulema. Järsku kuulukse põõsastikust peenikest häält:

Servitie, servitie,
Kallis Kalevite poega!

(163—164.)

Kalevipoeg tegi, nagu häälekene õpetas, ja sortsipojad pistsidki uludes punuma. Võidukas Kalevipoeg kutsus põõsastikust tarka nõuandjat, et teda tänada, aga kutsutav ei ilmunud, vastas, ta olevat alasti. Siis andis Kalevipoeg väikesele loomakesele kehakatteks tüki oma kuuehõlmast. Sellest sai siilile selga tänapäevani tuttav okaskasukas. Et aga kasukatükk oli väikestvõitu, jäi kõht katmata, antud tükist ei piisanud rohkemaks.

Võitlus edukalt lõpetatud, valmistas Kalevipoeg endale sohu liivast aseme ja heitis väsimust välja puhkama. Kui aga kangelane läks võtma leivakotist une-eelset kehakinnitust, leidis ta sealt surnud väikemehe, kes sortsipoegade löökidest oli hinge heitnud (274—373). Kalevipoeg kaevas haua ja mattis surnud mehikese sinna, hauale pani ta ehteks sinikaid, jõhvikaid ning murakaid.

Uuesti tuli sorts magavat Kalevipoega kimbutama (374—463). Ta tuli ja pani Kalevipoja nõiarohtude abiga seitsmeks nädalaks magama. Unes nägi kangelane veel sõda sortsipoegadega ja väikemehe seikluste lugu.

Vahepeal oli korraldatud Tartus suur pidu, kuhu oodati ka Kalevipoega. Käskjalad käisid teda koguni Peipsi rannas otsimas, aga otsitav magas pool suve ja teda ei leitud (464—648). Vägimees nägi unes mõõga valmistamist Ilmarise maa-aluses sepapajas. Sinna ilmus järsku kahvatu mehevari, verevermed kaelal ja näol, ja palus mõrtsukale mõõka mitte

valmistada. Seejuures tuletas ta meelde lugu Soome sepa juures. Tulija oligi Soome sepa tapetud poeg. Kalevipoeg tahtis karjuda «valelik», aga ärkas, ja talle ilmnes, et see oli ainult unenägu. Siis selgus talle ka, et ta oli seitse nädalat maganud.

Kangelane ei hakanud enam järelejäänud väheseid terveid laudu kildude hulgast kokku korjama, vaid otsustas minna uusi tooma (649—702). Peipsi järve äärde jõudes kuulis ta poisikese nutukisa. Silmi sinnapoole sirutades nägi Kalevipoeg hunti lambakarja kallale kippuvat. Juba oligi metsaline viinud karjast lamba, vaeselapse ainsa vara. Kalevipoeg võttis kivi ja virutas sellega hundi kivi alla. Lammas jooksis jälle karja hulka. Viskekivi on näha praegugi, peal sõrmejäljed, millesse mahub koguni väike mees.

Üle Peipsi minekuks kavatses kangelane silda ehitada (703—766), aga lained lõhkusid pooliku töö ja Kalevipoeg otsustas ilma sillata läbi ajada. Enne edasiminekut püüdis ta veel vähke ning keetis neid.

Peipsi kaldal leidub rohkemgi muinasmälestusi (767—981). Jõuka peremehe talus kasvas vaenelaps, kes karjapoisina teenis peremeest. Kuri oli peremees, kuri perenaine, perepoeg ja peretütargi. Ka karjapenil oli elu parem kui vaesellapsel. Kuigi poiss hoidis karja hoolsalt, ei andnud pereeit karjasele uut kuubegi suvepalgaks. Vaenelaps kurtis lauldes oma raske elu üle:

Oh mina, isata lapsi,
Oh mina, emata lapsi,
Vanemata vaenelapsi!
Igaüks ütleb minusta:
Lööge seda, see isata,
Lööge seda, see emata.

(842—847.)

Vaeselapse kaebusi kuulis metshaldja tütar ja tööstis teda: kui lähed koju enne koitu, leiad õnne karjateelt. Poiss leidiski lõokese muna, millest kasvas vaeselapse kaenla all nartsu sees hiirepoeg, hiirest omakorda kass, kassist koer, koerast aga lambatall, kes sai poisile leina lepitajaks.

KOLMETEISTKÜMNES LUGU

Teekond laudadega. Ussisõnad. Esimene põrguskäik. Põrgupiigad.

Laulik laskis nooruses lendu vägevaid laule, et kaljud kajasid ning metsad vastu mühasid (1—33).

Enne edasiminekut tegi Kalevipoeg jälle uinaku samas sängis, kus varastati mõõk (34—47). Järgmisel hommikul algas ta kiiruga muljeterikast teekonda kodu poole (48—84). Õhtul võttis kangelane jälle puhkepaiga uuestivalmistatud sängis. Sängi valmistamiseks kantud liivast langes aga osa kogemata maha, mistõttu säng on ühest küljest veidi viltu. Mahalangenud liivast tekkis sängi ligidale künkake.

Järgmisel hommikul sai Kalevipoeg haraka kaudu

teada, et teda oodatakse. Sõbrad olid rahutud: kuhu on jäänud kuningas? See teade kiirustas Kalevipoega koduteele. Ta haaras selga lauakoorma ning tõttas kiirel sammul edasi. Otseteed kasutades püüdis Kalevipoeg minna läbi Ilmjärvest, aga järv oli isegi tema jaoks liiga sügav. Siin lausus vägilane hurjutavalt:

Sina, häbemata sõge,
Kipud kaenlaid kastemaie,
Mehe kaela märjastama!

(192—194.)

Haraka meeldetuletused kannustasid kangelast üha kiiremale teekäigule.

Teel puutus ta kokku soolasortsi suguvõsasse kuuluva vanamooriga, kes istus pajupõõsas ja lausus ussisõnu. Kalevipoeg peatus, vanaeite tema tegevuses jälgides, ja õppis pähe sortsieide poolt lausutud ussisõnad «Mida karva, Leenakene?».

Päevapalavusest puhata soovides heitis kangelane metsa varjule, murdnud enne küljealuseks mände, kuuski, tammi, pihlakaid ja leppi. Pärast puhkust jätkas vägimees teekonda, suundudes Endla järve äärde. Edasisel teekonnal jõudis ta künkale, mille ligidal oli koobas. Koopa suus tulel rippus ahelate küljes keedukatel, selle ümber istus kolm meest leent keetes. Kalevipoeg otsustas siin ööaset võtta. Tule ääres istuvad mehed tunnistasid pisut iseäralikku koormakandjat, kes nende ligiduses oma lauakandami turjalt maha heitis, ning küsis, mis suureks piduks nad rooga valmistavad. Mehed ütlesid end olevat põrgukokad ning keetvat rooga oma isandale ja emandale. Ja pealegi ei olevat tegemist mingi piduroaga, sest sel puhul leiduks keeduks tingimata suur härg, siin on aga ainult põdrapoolik, kuldi küljed ja hundi neerud vanasarvikule ja tema kaasale õhtuserveks, pühkmeist saavad osa orjadki. Et aga toit polnud veel valmis, tahtis Kalevipoeg Sarvikuga otse tema enda riigis tutvust teha. Pajavalvajailt juhatusi saanud, kuidas nende peremehe juurde pääseda, asus ta teele. Kokad irvitasid parastades Kalevipoja üle

tema julguse pärast, sest nad olid veendunud, et võõras satub paratamatusse ohtu. Seepärast laususid:

Karu läks kassi pesasse,
Lõvi lingupaeladesse,
Kuhu naha kaotanekse!

(482—484.)

See oligi Kalevipoja esimene põrguskäik (485—1000).

Võitnud mõned väikesed takistused, nagu madal ja pime sissekäik, jõudis Kalevipoeg tagaseina, kust leidis toaukse, mille kõrvale oli paigutatud kaks anumat, ühes piima-, teises tõrvakarva vedelik, esimene jõudu nõrgendav, teine jõudu kasvatav nõiajook. Ukse tagant kuuldus vokivurinat ja piiga laulu. Seal oli oma isandale kuldlõnga ketrav neiu. Piiga laul pajatas endisest õnnelikumast põlvest maa peal ja helises ootusest päästja järele kosilase näol, kes vabastaks ta ühtlasi põrguperemehe vangipõlvest.

Kalevipoeg proovis omal jõul põrguust lahti murda, aga ei suutnud. Siis hakkas ta moonutatud häälel piigale vastu laulma. Ta laulis neljast neiust, keda ta leidnud kevadel madaraid korjamas, ei olnud aga julgust neile juurde minna. Kalevipoeg laulis veelgi mitu kosjasisulist laulu. Vastates kujutas neiu oma olukorda: peremees on praegu õnneks kodunt ära, noorem õde hanekarjas, teine kulda küürimas. Neiu soovitas kangelasel kasta käed tõmmukasse vedelikku, mis annab neile vastupandamatu jõu, et nendega kui tahes tugevaid uksi murda. Õpetus oligi hea. Vedelikku kastetud kätega surus Kalevipoeg maha ukse kõigi piitadega. Piiga aga põgenes suure mehe ja tema vedeliku abil tugevaks saanud käte eest ning lubas endale ligineda ainult siis, kui kangelane oma käed on pistnud rammu kahandavasse piimakarva vedelikku. Pealegi tundis neiu võõras sissetungijas ära Kalevipoja, kellest ta veel maa peal elades oli palju lugusid kuulnud.

Järsku silmas Kalevipoeg toa tagumises seinas mõõka, pajuvitsakest ja kaabut. Kangelase silmad

jäid otsekohe kinni mõõgale, ta suundus selle poole sooviga võtta see endale sortsi poolt röövitud mõõga asemele. Piiga mangus aga võtta nõidusesemed — soovikaabu ja pajuvitsakese, mille abil võiks palju korda saata. Kalevipoeg põlgas aga nõiavõimulised abivahendid kindlas teadmises, et ta suudab ka ilma nendeta oma soove teoks teha. Sel ajal oli pannud neiu pähe küünelaastudest nõiakübara ja lausutud sõnadele vastavalt kasvas ta Kalevipoja kõrguseks. Hämmastunud sellest mängust, pani Kalevipoeg kübara enda pähe ja muutus soovi lausumise järel omakorda neiu suuruseks. Neiu moondas end taas kaabu abil oma suuruselt endiseks, mida Kalevipoeg ka kohe järele kordas. Siis järgnes rõõmus tants ja trall kahekesi, kuni kutsuti tuppa ka teine ja lõpuks kolmas neiu. Köögiuks aga pandi lukku, et põrgu vanamoor ei pääseks nende rõõmu segama.

Kalevipoeg lubas neiud põrgust päästa ja neile oma sõpradest peigmehedki muretseda. Ülemeelik trall jätkus, küll mängiti kulli, sõgesikku, naabri- ja peitusmängu.

NELJATEISTKÜMNES LUGU

Põrgu vaatamine. Võitlus Sarvikuga.
Lahkumine põrgust.

Aga kui kiired on kaduma rõõmsad hetked ja õnneajad on nagu üksainus silmapilk (1—54):

Oh kui ööl' ei hirmutuseks
Päikest tuleks paistemaie!

(45—46.)

Teisel päeval läksid piigad Kalevipojale põrgut ja põrgu varakambreid näitama (55—691). Kõigepealt siirdusid nad kivivõlvi all kivist teed mööda edasi, kuni tuli vastu rauast tuba. Siin olid nii tuba ise kui ka esemed toas selgest rauast. See oli Sarviktaadi sulaste töötuba. Järgnes teine, vasest tuba,

Sarviktaadi tütarlaste töötuba. Kolmas oli juba hõbedast, Sarviku igapäevane tuba, kus ta päev päeva kõrval puhkas ja oma hõlpsat põlve pidas. Neljas tuba oli kullast, Sarviku pidupaik, tema lustipidamise tuba. Siin maitses Sarvik magusat põlve. Viies tuba oli siidist. See oli neidude ehtetuba, kamber noortele neitsitele. Siin ehtisid neiud end piduriideisse, kui toimus siidiliste pidu, noorte neitsikeste päev. Kuues tuba oli sametist. Siin ehtisid noored sametlaste piduks. Seitsmes oli valmistatud poordist. Siin ehtisid neiud endid poordilaste piduks. Poorditoast läksid nad õue, kus polnud ei muru ega mulda, maa oli seal kaetud selge rahaga. Õues seisis seitse aita: üks kivist — täis rukkeid, teine paest — täis otri, kolmas kanamunast — täis kaeru, neljas hanemunast — täis nisu, viies vikikivist — täis linnaseid, kuues kotkamunast — täis keeduvilja, seitsmes Siuru munast — täis tuubitud keedurasva. Tagaõues leidusid laudad, mis olid kontidest kokku pandud. Neid Kalevipoeg vaatama ei läinudki, vaid hakkas neidusid usutlema, kes see Sarvik õieti on oma soo poolest.

Neiud ei teadnud, kes on Vanatühja ilmale toonud. Teati aga, et tema valitsuse all on suured vallad. Seepärast on tal ka palju teekäimisi ja kellelgi pole aimu, kus need kulgevad. Sügaval maa all pidi peituma veel seitse maailma, kõik täis surnute hingi. Taara otsuse kohaselt olevat need hinged kõik Sarviku teenistusse pandud. Ainult kord aastas, hingede ajal, olevat neil luba käia kodus omakseid vaatamas. Jõu-õhtute pidudel, s. o. hingedeajal minevat hinged tuulekiirul võõrdunud radadele, kohta, kus möödus nende elu oma rõõmsate ja kurbade hetkedega. Aga hingedeaja lõpul peavad nad varjuderiiki jälle tagasi tulema. Nende hulgast valivat Sarvik endale soovitaval hulgal sulaseid ja tüdrukuid, kes toimetavad talle raskeid töid raudkepi nuhtluse hirmul. Juba täna oodatavat koju peremeest ennast, kelle käigud toimuvat seekord ülal maailmas; aga päikesepaistel ei püsivat ta iialgi kaua. Tüdrukud näitasid Kalevipojale ka paika, kus Sarvik oma vanaeide seltsis viibivat, hõbekambri parsil vihtlevat ja oma haigeid

külgi hauduvat. Pidupäevil tulevat ta oma sõpradega lustipidu pidama, õllehullul hõiskama. Tühi olevat tema kälimees, põrgu Iita tema tädi, valge mära vanaema.

Noorim piigadest, kolmas õde, hoiatas Kalevipoega põrgusse mitte kauaks jääda, et vältida võimalikku hukkumist Sarviku kojutulekul. Nemad ise on lapsepõlves kolmekesi sattunud Sarviku pärisorjaks, kes peavad nüüd raudkepi sunnil tegema kõik pealepandud rasked tööd:

Ehk tuleks tulista lunda,
Sajaks rauasta raheta,
Valaks vihma varda'asta:
Ikka peab oni olema,
Ikka minia minema,
Kohe käima korraline,
Varsti käima vaenelapsi,
Enne koitu koovitaja,
Enne muida musta lindu,
Pärast päeva pääsukene.

(477—486.)

Taara heldus olevat kinkinud neile närtsimata nooruspäevi, kevadist õnne, kuni nad elavad neitsipõlves. Vanim piiga aga ütles: mis maksab noorus, kevad, palgepuna ja neitsilikkus, kui puudub, kes armastaks, kui pole lootusi pääseda vangipõlvest.

Kalevipoeg lohutas piigasid ja tõotas uuesti neid päästa, olles kindel võidus Sarviku üle. Vanim piiga aga hoiatas kõikvõimalike vahendite eest, mis olevat Sarviku käes, et igasugust rammu raugendada. Sellepärast võtku Kalevipoeg kaasa nõidusvahendid, nagu küünelaastudest kübar ja nõiavitsake. Seda kõike pani Kalevipoeg naeruks, kangelast ei suutnud väärata mingi ettevaatusele manitsemine. Nähes ette jõukatsumist, vahetas vanim piiga jõu kasvataja ja jõu kahandaja klaasi — rammujoogi pahemasse, nõtrusjoogi paremasse sängisambasse. Teine õde võttis enda kätte nõiavitsa. Siis kuuldigi juba Sarviku kojutuleku müdinat, mis pani neiud jahmatama.

Raginal astus Sarvik tuppa, märkas võõrast ja võttis teda vaenulikult pilgates vastu (692—964). Järgnes äge võitlus. Sarvik kuulutas Kalevipojale üleolevas toonis ette hukkumist, nagu on seesuguseid sissetungijaid hukkunud varemgi. Kalevipoeg nimetas Sarviku hooplemist aga vananaiste lõugutuseks, hoopis mehisem oleks, kui põrgu peremees sõnadega hooplemise asemel valiks võitluse.

Sarvik võttis väljakutse vastu. Ettevaatusest astus ta kõigepealt sängisambast rammujooki jooma, sai aga äravahetamise tõttu nõtrusjoogi. Kalevipoeg, praegu soovikaabu abil alles väikeseks moondununa, pistis kaabu põue, siis mindi õue jõudu katsuma. Samal ajal käskis Sarvik vanimal piigal tuua kohale ka rauad, millega Kalevipoega kindla kaotuse järel aheldada.

Äge võitlus tõukas maapinna vappuma. Heitlus kestis kaua, ilma et otsust oleks saanud. Üürikese hingetõmbe ajal moondas Kalevipoeg enda küünekübara abil suureks, haaras siis Sarviku kui takutordi, tõstis kümne sülla kõrgusele ja lõi ta teritatud teiba kombel üle põlve maasse. Kalevipoeg hakkas valmis seadma raudu, millega vaenlast kinni panna. Ootamatult aga hakkas Sarvik silmnähes vähemaks kokku vajuma, kuni kaduski maasse, jättes järele ainult loigukese sinist vett. Kalevipoeg hakkas argpüksi tema põgenemise pärast pilkama, lubas teine kord uuesti tulla ning siis aheldada. Siis võttis kangelane varnast mõõga, varakambrist selga kullakotid, pani koorma otsa neiud ning soovikaabu abil jõudis ühe hetkega koopasuhu.

Katel oli kadunud koopasuust kõigi kokkadega, ainult mõned tuletunglakesed lõkendasid veel leel. Kalevipoeg puhus hõõguvad tukid leegitsema ning heitis kaabu leekidesse, hoolimata neiude kahetsushalinaist; pigem hakaku end ehtima maapealsete kosilaste jaoks. Olgu rõõmsad, sest nad on vabanenud põrguperemehe orjusest.

Vägilane haaras selga teda ootava lauakoorma, viskas peale kullakotid, neiud koorma otsa ja sammus neidude lustliku laulu saatel edasi (965—1000).

VIIETEISTKÜMNES LUGU

Tagaajajad ja sõnasõda nendega. Seiklus Raudoja nõianeitsiga. Kohtumine Olevipojaga. Otsus linnu ehitada. Piigade saatus.

XV lugu algab poleemilise sissejuhatusega nende balti-saksa literaatide vastu, kes «Kalevipoega» olid pahatahtlikult kritiseerinud enne veel, kui see täielikult päevavalgelegi sai ilmuda (1—45).

Kalevipoeg ei saanud veel kuigi palju maad põrgusuust eemale, kui Sarviku kälimees Tühi seitsmekümne põrguselli saatel ilmus kangelast taga ajama (52—260). Noorim piiga, kes seda märkas, tegi nõiavitsa abil mere tõkkeks tagaajajate ette: vibutas nõiavitsa ja soovis: ette sild, taha meri! Nii ka toimus: Kalevipoja jalgade ette tekkis sild, taga aga lainetas meri. Kui nüüd tagaajajad edasi ei pääsenud, hakkas Tühi Kalevipoega usutlema: kas ta on viinud tütarlapsed põrgust, löönud Sarviku teiba kombel sõmerliiva, pannud koogiküpsetaja vanaeide «leivakasti

lebamaie», kas ta võttis varnast Sarviku mööga, soovikaabu, kulda, nõiavitsa; kas ta on ka «kanadele» kurja teinud. Kalevipoeg vastas kõigile küsimustele üleolevas toonis, kuidas asjad tõepoolest olnud. Küsimusele nõiavitsa kohta kinnitas ta:

Võim ei lähe vitsa võtma,
Ramm ei raagu varastama.
(223—224.)

Kõige viimasele küsimusele, kas ta ka edaspidi kavatseb tulla põrgulisi tülitama, vastas Kalevipoeg, et ta, kui vajadus peaks tekkima, tagasitulekust ei keeldu. Seepeale tuiskas Tühi koos oma sellidega koju tagasi.

Päike hakkas juba looja minema, raske kandam oli omakorda selga juba tublisti muljunud, kui Kalevipoeg, jõudnud Raudojale, viskas koorma õlult, võttis leiba ja keelekastet ning heitis murule maha puhkama, padjaks kivi pea all (261—319). Alevipoja seletused osutusid tõeks: ta oli maganud seitse nädalat nõidusunes. Selle aja jooksul oli käinud laastav sõda üle maa.

Need sündmused ei lasknud Kalevipojal pikka aega sõba silmale, kuni siiski karastav kastekülm laud sulges. Veel ei olnud uni siiski täielikult võimust saanud, kui kangelane tundis enda ümber vett, mis üha tõusis. Algul ei saanud Kalevipoeg aru, kas see on unenägu või tõelisus. Siis aga ärkas ta ja nägi, kuidas üks nõianeitsi künkalt teda orgu oma loomuliku veega tahab ära uputada. Kiviviskega veeallikasse kõrvaldas kangelane ohu, nõianeitsi aga kõnges (320—413).

Pärast oja sulgemist uinus ta uuesti (414—452), et hommikul seitsme penikoorma sammudega koju rutata.

Koju jõudnud, juhtus Kalevipoeg kokku ehitusmeistriga (453—616), kes kauples endale Kalevipojalt laudu laenuks. Vestluses selgus kangelasele, et võõras on kuulus ehitusmeister Olevipoeg. Kalevipoeg kutsus ta endale linnaehitajaks, kusjuures kivid, palgid ja lauad lubas ta ise ehitustööks kohale kanda.

Enne töölehakkamist ohverdas Olevipoeg. Siis proo-

vis ta laastude abil, kuhu võib ehitada inimeste elukohad, kuhu lojuste laudad. Koormakaupa tuli Kalevipojal kanda Peipsi tagant laudu, vanast Taara tammikust palke, tuua kaugemalt kive, mere kaldalt kaljusid, murumaalt munakive, murda maapõhjast paasi. Linna ehitati kuningale ka koda, kust ta kange käega oma valda valitses ja rahva õnne eest hoolt kandis.

Mis sai aga põrgupiigadest (617—911)? Need andis Kalevipoeg esialgu Alevipoja hoole alla, Alevipoeg ise kosis noorema, Sulevipoeg vanima õe, keskmise aga röövis Alutaguse tuuslar. See toimus nõnda (701—911).

Alutaguses elas kuulus nõid, kelle juures rahvas käis kaugelt abi otsimas. Ta oli näinud neiusid juba Kalevipoja lauakoorma otsas, oli jälginud ka, kellele noorim ja vanim naiseks said. Nüüd hakkas ta luurama keskmist piigat. Ja kui keskmine õde nüüd istus üksi õhtuhämaruses ukse ees, kurtes oma üksinduse pärast, kargas tuuslar paksust põõsastikust välja, haaras neiu röövli kombel käte vahele ja põgenes saagiga minema.

Kui kälimehed neiu kadumist märkasid, hakkasid nad teda taga otsima. Vaevarikka otsimise peale leidsid nad tema asukoha, tungisid mõlemad tuuslari tallu nõiavitsakese abiga, millega said üle sortsi poolt tõkkeks tekitatud järvest, tapsid tuuslari, tegid tema talu maatasa ja vabastasid röövitud neiu. Veel praegugi kannab tuul kuulaja kõrvu hävitatud talu müüridelt peremehe kaebehalinaid tema koja laastamise pärast.

Vabastatud neiu kosis hiljem hoonetark Olevipoeg.

KUUETEISTKÜMNES LUGU

Ettevalmistused sõiduks maailma otsa. Lapu rannal. Sädemete saarel. Hiidudemaal. Penisabaliste maal. Tagasisõit. Kalevipoja otsus sõidu tulemuste kohta.

Kalevipojas oli küpsenud mõte sõita maailma otsa (1—99). Ta igatses jõuda kohta, kus taevakumm maa külge kinnitatud. Selleks otsustas ta suunduda põhja poole, lootuses, et Soome sugulased osutavad tema ettevõttele ka omalt poolt abi.

Ettevalmistuse tähtsaimaks järguks oli laeva ehitamine (100—249). Kalevipoeg andis Olevipojale käsu raiuda laeva ehitamise materjaliks tugev tamm. Jäätmetest tehku veel muidki laevu või linnu, varjupaiku vaestele, kambrikesi orjadele, lastele aga lustituba. Kohalt ei leitud aga tamme raiujat, seepärast

toodi Turja- ja Soomemaalt tarku, kes aga õpetasid: maailma otsa ei kõlba minna puuse paadiga, see ei peaks virmalistest hõõguvale kuumusele vastu. Seepärast tehtagu laev rauast ja vasest. Kalevipoeg laskis siis laeva valmistada hõbedast ja pani talle nimeks L e n n u k, et ta lennates lõhuks laineid. Kehakatte enesele käskis ta valmistada kullast, ülematele hõbe- ja alamatele raudkarrast, vanemaile vasest, tarkadele terasest, et virmalised ka riideid ei rikuks.

Reisi ettevalmistamiseks (250—300) laskis Kalevipoeg kanda laeva rohkesti moona. Kõik, keda kaasa kutsuti, tundsid end õnnelikuna; kurvaks jäid need, keda suurele teekonnale kaasa ei võetud. Laeva meeskonda värvati ka tarku, kellest suurel reisil kasu loodeti. Enne merele minekut lasti tarkadel ohverdada, nagu nõudis tava.

Siis otsustati laev kodusadamast suunata Soome poole (301—348). Kalevipoja asunud ülemaks tüürimehe kõrvale, lahkus laev kodusadamast. Lahkudes laulis Kalevipoeg maailma loomise loost.

Uhke laev oli tõstnud täispurjed oma vahusel teekonnal (349—1076). Nagu võis oodata, tuli maailma otsa otsijail nende reisil ületada palju raskusi. Soome sortsid ajasid mere mässama. Seitse ööd-päeva oli laev tuultemarus, kuni veteveerult hakkas kumama kallas. Kalevipoeg hüppas maale ja tõmbas laevagi kaldasse. Lindudelt said sõitjad teada, et see on lahja Lapu rand (349—623). Inimesi ja nende eluasemeid otsides sattus Kalevipoeg lävepakul istuvale neiule, kes laulis «Salme laulu». Kalevipoeg segas piiga laulu oma vahelelaulmisega ja laulja põgenes. Tütre hädakisa peale ilmus Lapu tark, kellelt Kalevipoeg küsis teed maailma otsa. Tark hoiatas Kalevipoega tema ettevõtmises, sest seni pole keegi maailma otsa jõudnud, katsetajad on juba Sädemete saarel surma leidnud, kaugemale jõudmata. Kalevipoeg kutsus tarka endaga kaasa, pakkus talle head tasu. Tark aga tingis veelgi:

Lisa peale lustipärast,
Pane palgaks peale hinna,

Mis sul kodu kütke'essa,
Seina küljes seiseneksel
(604—607.)

Pikemalt kaalumata nõustus Kalevipoeg lisatingimustega Lapu tark Varrak oli nüüd kaasatulekuks valmis, rõhutades enne veel, et süü igasuguste ebameeldivuste pärast langeb Kalevipojale, kes maailma otsa otsimise hoos ei taha märku võtta ühestki hoiatusest.

Pärast mitmepäevast purjetamist sattus laev neelu kohta, mis tahtis laeva kogu koormaga vee alla kiskuda (624—673). Varrak pani välja vaadikese, millele olid ümber mähitud punased paelad. Nagu loodetud, tuli sööda otsa valaskala, kes vedas laeva veeneelust välja.

Veteväljal purjetas laev mitu ööd ja päeva, kuni kauguse udus hakkas vinama Sädemete saare suitsusambaid (674—757). Laev tüüriti saare randa. Seal nägid maailma otsa otsijad tuldpurskavat mäge ja veel teist, mis ajas välja suitsu, ning kolmandat kuuma veega. Sulevipoeg sammus tulemäe suunas, aga kuumade kivide pärast pidi ta poolelt teelt tulehaavadega tagasi pöörduma. Saarel läks kaduma Kalevi kannupoiss, kelle näkineitsi oli peibutanud enda juurde.

Edasi jõudsid mehed hiiglaste maale (758—872):

Kus need kuked sõivad kulda,
Kuked kulda, kanad karda,
Haned haljasta hõbedat,
Vareksed vana vaskeda,
Pesilinnud penningida,
Targad linnud taalderida,
Kus need kasvud kasvasivad,
Kapsad kuuse kõrguseni.
(759—766.)

Seal heitsid nad põõsa alla puhkama. Hiiglaneitsi, leidnud mehed hommikul sealt, viis nad oma põlles hiiglatarga, oma isa ette, kes mõistatuste abil proovis nende tarkust:

Taati tarka tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
«Kes see kõnnib kõrta mööda,
Astub aiaääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda?»
Keeletarka kostemaie:
«Mesilane, linnukene,
See'p see kõnnib kõrta mööda,
Astub aiaääri mööda
Piirab pilliroogu mööda.»

(810—819.)

Saanud tabavad vastused, laskis tark tütrel mehed endisesse kohta tagasi viia. Tüdruk viis nad hõbelaeva pardale ja puhus laevagi lainetele.

Hõbeoda välkudes ja kuldkilbi kõikudes vehklesid virmalised taeva all. Nende paistusest lõi taevas punama. Kadus laevameeste julgus, ei kadunud aga Kalevipojal. Ta käskis purjetada üha edasi põhja poole. Mõne aja pärast tõusis merest esile uus võõras rand; oli jõutud penisabaliste maale (873—1000). Kohalikud asukad hakkasid võõrastele maabujatele vastu. Kalevipoeg ägestus vastupanust, tappis neid sadade kaupa, kasutas selleks koguni juhuslikult leitud täkku. Nõidusvahendite abil surmasid penisabalised aga Kalevipoja ratsu. Siis tappis kangelane neid edasi tammetüvikaga. Hiljem kündis ta nende maad viljakandmatuks. Sealtmaa tark hakkas Kalevipoega tema tegude pärast noomima. Kalevipoeg mõistis nüüd oma vihameeles tehtud viga ja palus Ukult uuesti maale õnnistust.

Targalt sai Kalevipoeg kuulda, et kaaren on maailma otsa leidmiseks andnud ebaõiget juhatust ja otsustas tagasi pöörduda. Ta laulis:

Tühi tee meil läinud tuulde,
Ilma ots jäi otsimata,
Kätella jäi katsumata.

(1034—1036.)

Tagasi tulnud, tegi Kalevipoeg oma reisi kohta kokkuvõtte (1077—1126). Ta leidis, et suurel maailmal polegi otsa, tarkus ja teadmised, mis käigust saadud, kaaluvad üles kõik ebaõnnestumised:

Kahetsusta, kulla vennad,
Käigist ei või kasvaneda!
Ülemaks kui hõbevara,
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkus tunnistada;
Eks me leidnud eksiteelta,
Vale-vainu radadelta
Tõtelikke tunnistähti,
Et ei suurel ilmal otsa,
Taara tarkusel ei rada
Kusagille kinnitatud,
Tõkkesida pole tehtud.

Omal maal õitseb õnni,
Kodus kasvab kasu parem!
Kodus tundvad õuekoerad,
Tuleb tuttav teretama,
Sugulane soovimaie;
Paistab lahkelt päevakene,
Paistvad taevatähekesed.

(1077—1126.)

SEITSMETEISTKÜMNES LUGU

Sõjaratsu sõit. Assamalla lahing. Põrgukatla juures. Muruneidude tants.

Seitse aastat valitses õnnepõli meie maal (1—37). Olevipoeg oli ehitanud kindlad kantsid, Kalevi kalmule rajanud linna, mille Kalevipoeg ema mälestuseks nimetas L i n d a n i s a k s, tähistades sellega, et see koht toidab oma lapsi nagu ema rind. Teise linna oli ta lasknud ehitada Harjumaale, kolmanda Alutaha.

Keset kõige hoogsamat tööd ilmusid korraga Viru randa suured sõjaväed. Võõraist vägedest toodi teateid ka kuningale Lindanisasse. Viivitamatult ratsutas Kalevipoeg vaenlaste vastu, võttes kaasa veel palju

sõdalasi. See oli uhke sõit: tore kuningas kuldse kilbiga toreda ehitud hobuse seljas:

Kus ta liigutab hobusta,
Sinna linna liiguteleb;
Kus ta keeritab hobusta,
Sinna kingu kehiteleb;
Kus ta mängitab hobusta,
Sinna mäe mängiteleb,
Kõrgendiku kasvateleb.
Sõidab Soome silda mööda
Raksatelles raha-teeda;
Harju paasist põrand paugub,
Viru tee aga väriseb.
(99—109.)

Uhket sõitjat ihalesid neiud: oleks see peigu meie päralt!

Kalevipoeg sõitis kõige ohtlikumasse kohta. Seal puistas ta vaenlaste päid nagu lehti lepikus. Virnadena katsid surnukehad lahinguvälja. Ükski kallaletungija poleks pääsenud pakku, kui poleks tekkinud õnnetust: ühelt mäelt teisele hüpates lõhkes Kalevipoja hobune. Vihas needis Kalevipoeg selle koha sooks. Sõja õudsed kaaslased hundid ja kaarnad ilmusid langenute kallale oma osa saama.

Siis kutsus Kalevipoeg oma sõdalased raskest vaenutööst puhkama ja sõjasaaki jagama. Ta manitses ühtlasi ka tulevasteks aegadeks võtma õpetust saadud sõjakogemustest: mehed seisku müürina vaenlaste vastu. Siis pole karta võõraste vallutusi. Seepärast jäägu ka riik ühe mehe valitsuse alla. Seejärel sundis kangelane oma sõjamehi koju minema, viima kaasa võidusõnumid (38—295).

Mehed kiirustasid koju, rajades teed läbi asustamata metsapadriku. Korraga märkasid nad suitsu, võtsid suuna suitsu peale, kuni jõudsid koopasuhu, kus leidsid vanamoori, kes keetis leent. Ka kangelased soovisid toidust osa saada ja lubasid keetmisel abiks olla. Sulevipoeg saatis vanaeide magama, andes lubaduse, et keegi meestest jääb keevat leemepada valvama.

Lahkumisel andis vanaeit aga hoiatades märku, nagu võiks mõni võõras tulla ja katla tühjaks süüa. Mehed lubasid kordamööda vahti pidada. Esimesena asus valvekorrale Alevipoeg. Ootamatult kerkis maapinnast esile väike mehike ja palus luba leent maitsta. Alevipoeg andis muiates luba, hoiatades mitte uppuda leemekulpi kärbse kombel. Otsekohe kargas härjapõlvlane paja servale, paisus hiiglasuureks ja lakkus paja tilgatumaks tühjaks. Alevipoeg pani paja uuesti kapsaid täis ja tahtis ka teistele nalja teha. Järgmiseks valvuriks tuli Olevipoeg. Temaga juhtus sama äpardus, niisamuti Sulevipojaga. Viimasena asus valvekorrale Kalevipoeg. Kui nüüd härjapõlvlane ilmus leent nuruma, nõudis kangelane pandiks kuldkellukest härjapõlvlase kaelast. Vastupalvetest hoolimata ei nõustunud Kalevipoeg ilma panti saamata leent lubama. Ja kui kell oli Kalevipoja käes, nipsas kangelane härjapõlvlast sõrmega otsaesisele ning väikemees vajus mürinal maasse.

Mehed ärkasid, samuti vanaeit. Viimane märkas kohe ebaloomulikku, mis oli sündinud — Sarviktaadi rammuandja kelluke oli Kalevipoja käes. Lauldes laulu «Suisa suud», kargas vanaeit kuristikku, sinna, kuhu härjapõlvlane enne oli langenud. Mehed vestlesid juhtunu üle, siis saatis Kalevipoeg oma kaaslased puhkama, pärast võivat igaüks minna oma koju. Kangelane ise aga andis lubaduse võtta ette teekond (296—754).

Kuninga korraldusi täites on heitnud mehed magama, magavate meeste ümber asuvad tantsuringi murueide tütred. Kenad muruneiud tekitasid meestele ilusaid unenägusid ja andsid vägimehele unes õpetusi mitmesugusteks elujuhtumusteks: sõjasõidule minnes ehtigu oma hobust, põrgus ärgu lõhkugu uksi ega seinu, sõjas jätku hukkamata noored, raugad ja laste isad, siis ei teki leski ega vaeseidlapsi.

Juba hakkas lepikus häälitsema laululind, juba kukkuma kägu ja kõõrutama koidukana. Juba Murueit kutsus koju oma tütreid (755—851).

Saabus koit.

KAHEKSATEISTKÜMNES LUGU

Teine põrguskäik. Lahing põrgus. Võitluse algus Sarvikuga.

Põhja kotkas, Vanemuine ja Endla piiga andku laulikule head fantaasialendu ja läbinägevust Kalevipoja põrguskäigu kujutamiseks (1—45).

Päikesetõusul virgus Kalevipoeg lindude hõiskeist, kohendas end, võttis mõne kulbitäie leent linnupetteks ja tegi ettevalmistusi teistkordseks põrguminekuks. Seal, kus eile kees leemekatel, lainetas nüüd järv, kalda ääres kõrkjad ja võhumõõgadki. Ta otsis kohta, kus võiks asetseda sissepääs põrgusse. Jalapõrutuse peale avanesid väravad ja Kalevipoeg vaatas, kas tekkinud prao kõrval kusagil ei kulge mõnd jalgrada. Sügavikust tõusis palavat auru ja suitsu, läbi selle

püüdis Kalevipoeg leida teed põrgusse. Appi tuli kaaren, kes laulis kuuseladvast — kõlistagu kellukest, ja kohe paiskas kellukese kõlin pilved põgenema. Nüüd võis Kalevipoeg seada sammud Sarviku eluaseme poole. Varsti kadus valgus ja Kalevipoeg pidi käsikaudu kobades teed otsima. Hiire õpetuse järgi kella kõlistanud, asendas valgus pimeduse. Peatselt sattus Kalevipoeg uutele takistustele — imelikud võrgud olid teele ette tõmmatud. Mida rohkem ta neid purustas, seda tihedamaks nad läksid. Nüüd õpetas kärnkonn: kõlistagu kellukest. Kellukese kõlin varistas kõik võrgud. Siis jõudis Kalevipoeg jõe kaldale. Jõgi polnud ei sügav ega ka lai, ainult paar vaksa üle sammu, aga üle astuda ei saanud, sest igal katsel eemaldus kallas. Küll tegi vägimees üha uusi katseid — tulemused aina samad. Kõntsast õpetas vähk: kõlistagu kellukest. Ja ennäe! — valgus vesi, kadus kallas. Uuesti tallas kangelase jalg põrgu teed, kui kaua, ei tea, sest põrgus ei kuma kuu ega paista päike — ei ole seal siis ka ajamõõtu. Kalevipoja kallale tungisid nüüd sääsekariad. Kangelane tappis neid tuhandete viisi, aga mida kiiremini ta kõndis, seda paksemad sääseparved sugenesid ta teele ette. Tüütavad kihulased katsid juba vägimehe kõrvu ja silmi, pugesid suhu ja sõõrmeisse. Nende vastu andis nõu sirts mättalt: kõlistagu kellukest. Kellukese kõlin hajutas vaenulikud putukad korraga kui tuulde.

Kalevipoeg istus puhkama ja järeldas siin oma kogemustest — ohtudes võib kellukesest talle abi tulla. Sõlmiski siis kellukese väikese sõrme külge ja hakkas leiba võtma.

Kange mehe vägevaid samme kuuldes tulid Sarviku sellid salakesi luurama, kes nende rahu rikub. Silmanud tulijat, kiirustasid nad koju viima sõnumeid ebameeldivast sissetungijast.

Sarvik käskis sissetungijale vastu saata oma tugevad sõjamehed.

Enne kui Kalevipoeg puutus kokku põrgulaste sõjaväega, jõudis ta tõrvajõeni. Selle põlevailt voogudelt lehvis tulist hõngu sinisuitsul silmadesse. Üle jõe viis terassild. Põrgulaste sõjavägi astus keset silda seistes

Kalevipojale vastu. Teine rühm varitses otse silla taga, kolmas aga kaldal. Kalevipoeg hakkas neid pilkama, haaras mõõga ja tungis teda vastu pilkava põrguliste jõugu kallale. Ta ei kartnud nende relvi: kuhu ta oma mõõgaga rabas, sinna surma külvas. Surmasaanute asemele tulid üha uued salgad. Ikka uusi ja uusi saatis Sarvik Kalevipoja vastu. Suure väehulga all lõi juba sildki vankuma. Kalevipoeg kasutas kellukese abi ega peljanud põrgulisi. Samal ajal aga rabas mõõk põrgulisi maha kui loogu. Ta seisis põrguliste ootel: üks kand sillal, teine kaldal. Enamik põrguväest langes, ainult riismed põgenesid.

Sarvik kogus järelejäänud kokku ja tegi nende abil Kalevipojale ette tõkkeid, et vaenlane põrgusse ei pääseks. Veel sada selli saatis Sarvik kangelasele vastu, aga ka neid tabas hävitavalt kangelase relv. Mitte ainustki Sarviku selli ei jäänud ellu.

Võitlusest väsinud Kalevipoeg istus hetkeks sillale puhkama. Siis koristas ta silla langenuist ja sammus jälle edasi. Nüüd asus ta lõhkuma juba põrgu väravaid. Sambad purunesid, rusikalöögist varises uks koos piitadega pihuks. Kalevipoeg astus üle läve. Eestoas istus eidekese vari, kes meenutas Lindat leinapõlves. Ta istus voki taga ja tallas tuulekiirul ratast. Ketraja kastis sõrme paremal pool vokisambas leiduvasse kaussi, mis sisaldas elumärga. Pahemal pool teises kausikeses leidus aga närtsimise märg.

Varjueit juhatas poega eluvedeliku kausi poole. Poeg mõistis märguannet ja rüüpas kausi tühjaks. Siis haaras ta maast kivi ning paiskas selle salakambri seina vastu. Sein purunes ja langes põrandale. Kambriseina taga tallas Sarviku eit kangasjalgu. Näinud Kalevipoja sõrmes kellukest, palus ta mesikeeli seda endale kinkida. Kalevipoeg küsis aga peremehe, Sarviku järele. Eit vastas, et peremees olevat kodunt ära ega tulevat tagasi enne ülehomset. Kavalusi palus ta Kalevipoega endale seni seltsiks ning võõruspeoliseks ning pakkus kangasjalgade paremalt poolt kõige paremat mõdu, tegelikult rammu raugendavat jooki. Kalevipoeg lükkas, asjast aru saanud, kõik pakkumised tagasi. Tagaseinas märkas ta väikest

ust, pistis peo piida külge, aga enne kui ta sai lingile vajutada, kargas uks ise lahti ja Sarviku tugevaimad sõjamehed tungisid kangelase kallale. Aga ka nende rünnak läks nurja. Varsti olid meeste «tossud õrrel». Siis ilmus Sarvik ise, kes hakkas Kalevipoega rängalt põhjama, lugedes üles kõik kahjud, mis Kalevipoeg Sarvikule on teinud. Kalevipoeg tegi ettepaneku lõpetada sõnasõda ja mehe kombel võitlusse asuda. Sarvik võttis väljakutse vastu. Kahvatuna ja erutatult ilmus ta tagakambrist, neelas eksikombel tühjaks jõukahandaja. Kalevipoeg vabastas kellukese sõrmest, pistis taskusse, haaras jõudu andva vedeliku kruusi ja kuivanud kurku kastes tühjendas selle sisu (46—899).

ÜHEKSATEISTKÜMNES LUGU

Kalevipoja võit ja Sarviku aheldamine. Põrgust tagasitulek. Laul suurest härjast. Õnneaeg. Pidulaulud. Sõda. Tarkuseraamatu viimine Varraku poolt.

Järgnes Kalevipoja kõige kuulsam ja raskem rammukatse, teine võitlus Sarvikuga (1—312). See toimus selleks valitud vainul, käehaardega püksivärvlist. Kuigi Sarvik oli joonud rammukahandajat, Kalevipoeg rammukasvatajat, oli võitlus Kalevipojale väga raske, kestes vahetpidamata seitse ööd ja päeva. Kalevipoeg kippus juba nõrkema. Eide vari jälgis valvsail silmil võitlejaid. Ta võttis vokikoonla, keerutas seda kümme korda ümber pea, näidates sellega, kuidas toimida. Kalevipoeg mõistis märguannet, tõstis Sarviku värvlihaardega üles, keerutas ümber pea kümme korda ja paiskas siis maha. Seejärel pani ta Sarviku tugevasti ahelaisse, laskis võidukana lendu pilkesõnu Sarviku aadressil. Sarvik omakorda hoiatas:

Ära hõiska enne õhtut,
Kiida varem päeva käiki,
Kuni päike puhkamaie
Videvikul läinud veerul

(136—139.)

Viimases hädas pakkus ta siis hüvitust kulla ja hõbeda näol vabastamise eest. Kui aga Kalevipoeg seda kuulda ei võtnud, hakkas ta vägimeest sajatama. Siis läks Kalevipoeg Sarviku varakambrisse, kus hakkas kulda kottidesse laduma. Hiir hoiatas mitte võtta liiga palju. Seejärel heitis vägimees tühja viienda koti salveservale ja tuli nelja kotti kulda kandes põrgueide sajatuste saatel põrgust välja, kus Alevipoeg teda hirmu ja igatsusega ootas. Vastuseks Kalevipoja küsimusele ütles Alevipoeg, et põrguskäik oli kestnud kolm nädalat (1—312).

Alevipoeg oli veristanud suure härja, keda oli raske tappagi, ja siis võtsid nad kahekesi koos Kalevipojaga sellest õhtueinet (313—374). Ka Kalevipoeg sõi nii mehiselt, et kippus vatsa rebestama. Pärast söömist heitis ta murule leiba luusse laskma, Alevipoeg asus aga kullakotte valvama. Nii puhkas Kalevipoeg kuni kolmanda päeva keskhommikuni. Kolmanda päeva keskel tõttasid mehed teele: Alevipoeg võtlis ühe, Kalevipoeg kolm kullakotti.

Kalevipoeg ise elas Lindanisas oma sõpradega. Olev oli ehitanud veel kolm linna. Ühel sõbralikul koosolemisel soovitasid sõbrad kangelasel minna Kunglamaale kosja. Kalevipoeg leidis selle ettepaneku olevat varajase: enne vaja ehitada kodu ja sööta kosjahobune, alles siis võib mõtelda kosjasõidule.

Kalevipoeg viibis sõpradega pidulauas. Sarvik oli aheldatud, maal valitses rahu, oli õnneaeg (469—985). Laulik, istudes lauas, laskis oma loo lendama Siurulinnust. Siis pani Alevipoeg kõlama oma loo. Kõigepealt leelutas ta rahvalaule «Suured saared», «Jõgi juure all», «Mõõk merest». Viimaks alustas laulu Sulevipoeg. Ta laulis «Humalast» ja «Neljast neiust».

Keset pidukära tuli aga teade: vaenlane maal. Kalevipoeg ei lasknud end pidutsemisel sellest eksitada. Ta viskas õllevahtu põrandale, haldjaile õnneohvriks. Edasi käis tema laul «Ehted kadunud».

Kalevipoja laulu katkestas Lapu tark, kes astus tervitades tuppa. Ta oli Kalevipoja kolikambreid läbi sorides leidnud üles kivikoja kummi alt ahelaisse kütkendatud raamatu, mida palus lubada kaasa võtta. Kalevipoeg ei teadnud midagi selle raamatu olemasolust. See oli siiski raamat, kuhu vana Kalev oli palju tarkust oma pika elu kogemustest lasknud üles panna. Selles vana Kalevi tarkuseraamatus leidusid ühtlasi ka tema käsud ja õpetused. «Kallim veel kui kuld ja hõbe seisis kütkendatud kirjas vanaaegne vaba põli, meie meestepoege priius.» Seda kallist vara tahtis nüüd Varrak omale maale kaasa viia. Joobumusest heas tujus, oli Kalevipoeg Varraku sooviga kohe nõus, teadmata midagi raamatu väärtusest. Sõbrad Olevi- ja Sulevipoeg aga soovitavad asja enne ligemalt uurida ja alles siis otsuse teha: ega vana Kalev ilmaaegu lasknud raamatut kütkesse panna. Kalevipoeg ei pidanud seesugust läbivaatamist enam vajalikuks, pealegi oli raamat juba reisil maailma otsa Varrakule ära lubatud. Et võtmeid ei leitud, kangutati müürist kivi koos raamatuga ja pandi härjavankrile ning sealt laevale, kuhu Varrak juba varem kullakotid oli lasknud toimetada (469—985).

Käsukandjad jõudsid linna väravasse — oli puhkenud sõda (986—1047). Nad teatasid ühtlasi, et noormehed olevat kaotanud julguse, nende jõust ja relvadest ei jätkuvat, et raudmeeste jõudu murda. Tusaseks muutunud Kalevipoeg läks isa hauale nõu küsima, aga isa ei vastanud enam. Ohkel tõmbas ainult tuul läbi puulatvade. Kurvalt läks kangelane koju.

KAHEKÜMNES LUGU

Ettevalmistused sõja puhuks. Sõjasarve hüüd. Sõja käik ja Kalevipoja sõprade surm. Loobumine valitsemisest. Vaenlase saadikud. Kalevipoja surm. Kalevipoeg põrgu väravas.

On sõjaaeg. Sügav vaikne surmaorg sõja näol on valmis neelama tuhandeid (1—40).

Saanud sõjateated, hakkas Kalevipoeg tegema kibedasti ettevalmistusi vaenlaste vastu minekuks (41—291). Ta saatis saadikuid sõjamehi kokku kutsuma. Siis andis ta Alevi- ja Sulevipojale korralduse viia vara varjule seniks, kuni paistab maale jälle õnnepäike. Kolmekesi matsid nad aarded maasse, kusjuures Kalevipoeg luges võimusõnad, kellele varandus võib end avada (69—106). Koiduajal võttis Kalevipoeg mõõga,

istus ratsu selga, seadis suule sõjasarve ja hakkas seda puhuma, kutsudes mehi vaenuteele:

«Tutu-lutu, tutu-lutu!»
Hüüdis Kalevite sarvi.
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie
Kalevite kutsumisel;
Kohkel vastu kostelesid,
Käsuhäälta kasvatan'd.
Rahvas kuulis Viru rannas,
Järva, Harju rajadelta,
Lääne laia luhadelta,
Pärnu pärnade vahelta,
Alutaga kuuldi häälta,
Kuuldi kutsu Tartu rajal.

(137—150.)

Kõikjal käisid ettevalmistused sõjaks. Kalevipoja kutse peale voolas mehi hulgana kokku. Kalevipoja sõjasarv kajas kõikjale. Väehulgad koguti Taara hiie juurde Emajõe kaldale. Tulid Sulev ja Olev oma sõpradega. Lind manitses Kalevipoega ihuma mõõk nästi vahedaks. Ettevalmistusteks kulus veel kaks päeva, kolmandal asuti juba sõjateele. Taaramäelt võeti suund keskhommiku poole raudmeeste vastu.

Esimeste vaenlaste, raudmeeste vastu (292—384) võitles Kalevipoeg erilise ägedusega. Vaenlase sõjakirves tabas Sulevipoja puusa. Verd voolas kui jõest. Sõnatark ruttas kohale verevoolu vaigistama. Suure vaevaga suutsid tema sõnad ja rohud Sulevipoja päästa. Kalevipoja võitlusind aina tõusis, ägedate raiumiste järel katsid surnute virnad muru. Võitluse palavuses hakkas teda vaevama janu. Ta läks järvele janu kustutama, jõi seejuures kogu järve tühjaks. Lahingus langenud mehed laskis Kalevipoeg matta sellesama järve ümbrusse.

Paar päeva puhkasid mehed ja arstisid ennast ning teritasid relvi, kolmandal algas uus sõjakäik uute vaenlaste vastu (395—526). Kõigepealt suunduti

Võhandu jõe äärde, kuhu olid ilmunud vaenlaste uued väehulgad. Mehed tegid Olevipoja meistriks olles jõele silla. Jälle rabati mehiselt vaenlasi, kooljakehad katsid maad kolme küünra kõrguselt. Seekordne võitlus vältas seitse päeva. Siin aga leidis Sulevipoeg oma otsa.

Kalevipoeg korjas kokku järelejäänud väeriismed ja viis nad uue vaenlase vastu. Langenuid oli palju, paljud püüdsid ka põgeneda; Kalevipoeg, Alevipoeg ja Olevipoeg seisid ikka veel raudseinana vaenlast pidurdades. Õhtul läksid kangelased kolmekesi joogiks veeloiku otsima. Orust leidsidki nad kõrgete kallastega järve. Alevipoeg hakkas seal oma janu kustutama, langes aga lainetesse ja uppus.

Võit oli ostetud väga kalli hinnaga. Saadud löögid, eriti sõprade surm, kurvastasid Kalevipoega ja ta tegi riigiasjades ümberkorraldusi (525—609). Öösel ja päeval rahu leidmata eksles ta kohast teise. Valitsuseohjad andis ta üle Olevipojale, lisades juurde omapoolseid soove ja õpetusi linnade kindlustamiseks ja alamate armukäega kohtlemiseks. Ise siirdus ta üksindusse (610—814).

Üksinduses elas Kalevipoeg läbi veel mitmesuguseid seiklusi. Sammudes läbi metsade, jõudis kangelane Koiva kaldale, kuhu heitis puhkama. Seal veetis ta unetuid öid, mitu päeva toiduivagi võtmata. Siis hakkas teda näpistama nälg. Nälja tõrjeks hakkas ta püüdma kalu ja vähke.

Ka rannast tulnud raudmehed juhtusid paika, kus Kalevipoeg peatus, ning hakkasid teda, «Virust võõrdunud valitsejat», endi poole meelitama. Võimus ja jõud olevat Kalevipoja käsivartes, tarkus aga nende käes. Ühes ikkes vedades võiksid nad igale vaenutegevusele vankumata vastu panna. Kui Kalevipoeg neile vastamata selja pööras, nägi ta veepeeglist, kuidas salakavalad vaenlased tahtsid teda salaja mõõgaga tappa. Kalevipoeg sasis seljatagused kallaletungijad kinni, paiskas neist ühe rinnuni, teise suuni ja kolmanda üle pea maasse.

Teisel korral tuli kavalam meelitaja raudmeeste laagrist. Kalevipoeg aga pani mehikese proovile. Ta käskis veest välja võtta oma vähipüünise, suure palgi, millel

otsas hobuseraibe. Võõras ei suutnud püünist liigutadagi; Kalevipoeg ise aga tõmbas selle ühe käega kaldale. Pilgates soovitas Kalevipoeg saadikul minna koju ning teatada, mis ta praegu näinud ja mis oli sündinud eelmise kolme saadikuga:

Olen võimusel vägevam,
Kehakangusel tugevam,
Pikkusel teist palju pikem.
Teod ei kõlba teenijaksi
Ega suurus sulaseksi
Ega pikkus päiliseksi,
Võimus võõra voli alla.
Ennemini elan üksi
Kehva mehikese kombel,
Kui et sulgun sunni alla,
Võõra voliduse alla.
Kalevite kanget kaela
Saa ei kütke kinnitama,
Orjaike ormandama.

(801—814.)

Vaenlaste liginemiskatsed pahandasid Kalevipoega. Ta lahkus Koiva äärest ja rändas sihitult juba kolmat päeva. Seal sattus ta korraga Kääpa jõe kaldale, kus lamas tema mõõk. Astunud vette, lõikas mõõk kangelase jalad alt kuni põlvini, meenutanud Kalevipoja kunagisi needussõnu ja saanud neist omamoodi aru, sest et Soome sepa needus oli Kalevipoja sõnad seganud:

Kui aga juhtub käidanessa
Jalakanda pistma jõkke,
Kes sind e n n e i s e k a n n u d:
Siisap, mõõka, sõbrakene,
Murra jalad tal mõlemad!

(857—861.)

Suures valus hakkas kangelane appi hüüdma ning langes maha jõe kaldale, kus ta keha kattis terve vakamaa. Haavatud vägilase valukisa tungis taeva-

listeni. Need aga ei suutnud talle jalgu enam tagasi anda. Ta suri, tema vaim aga lendas linnuna taevasse.

Vanaisa mõlgutas kaua mõtteid, mida Kalevipojaga ette võtta. Põrmu põlves, kuningana, oli ta teinud palju kangelastegusid, ka siin ei võinud teda jätta tegevuseta. Taevaliste nõukogu otsustas Kalevipoja panna põrguvalvuriks, et Sarvik välja ei pääseks. Vaim sunniti minema tagasi hangunud jalgadeta kehasse. Jalgadeta olles pandi ta valge hobuse selga. Kui ta oma ratsul sõitis põrguriigi ukse ette, hüüti ülevalt: «Raksa kaljut rusikaga!» Raske käsi rabas kalju lõhki, aga kangelane jäi kättpidi kaljukütkesse. Seal istub ta praegugi Sarvikut valvates. Põrgulised püüavad küll Kalevipoja ahelaid habrastada ja neid sel teel katkestada, et Kalevipoeg põrgu väravast lahkudes vabastaks ühtaegu ka põrgusellid. Jõulu ajal on lülid peenenenud viimse võimaluseni — juuksekarva jämeduseks. Kui aga hüüab koidukukk, muutuvad ahelad järsku jälle jämedaks. Ka Kalevipoeg ise püüab raputusega ahelaist vabaneda, siis väriseb ka maapind. Kõik vabanemiskatsed on aga asjatud. Mana käsi hoiab mehe kätt sooviga, et see kunagi vabaks ei saaks.

Aga Kalevipoeg ei jää kütkesse alatiseks. Ta tuleb kord siiski tagasi:

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik piirud kahel otsal
Lausa lähvad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Käe kaljukammitsasta —
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

(1047—1054.)

Järelmärkus

Kui Kreutzwald 1868. aastal tegi proosakokkuvõtte «Kalevipoja» sisust, siis põhjendas ta seda kõigepealt sellega, et paljud olevat nii suusõnal kui ka kirjalikult seda temalt soovinud. Esitatud sooviavaldustes rõhutatavat, et suuremal hulgal lugejaist ei jätkuvat aega ega kannatust nii pikka lugu lauluvärsis järjepanu läbi lugeda ja meeles pidada. Sellest järgnevat ka kaebused, et eeposes leiduvat arusaamatuid kohti.[1]

Need mõtted on väljendatud ajal, millal rahva kooliharidus tase oli veel madal, ja Kreutzwald isegi hakkas aralt soovi avaldama:

«Peaks aegamööda Kalevipoja lugejate hulk suuremaks kasvama ja meie valla- ja kihelkonnakoolid niikaugele edasi sammuma, et nende seas ka Kalevipojalugusid koolilastele hakatakse seletama, siis saaks ka selle eest muretsetud saama, tarblikke abiraamatuid välja anda, kelle sees vanad ebajumalate nimed ja mõned teised vanaaegsed asjad ära seletatakse.»[2]

Praegu on «Kalevipoeg» kindlalt kõigi eesti koolide õpetuse aineks. Tänapäeva lugeja on suuteline mõistma «Kalevipoja» teksti ja võimeline ka suuremast värssteosest aru saama.

See kõik ei tee tarbetuks veidi ulatuslikuma ümberjutustuse avaldamist, mille ülesandeks oleks nüüd olla abivahendiks teksti veelgi paremal mõistmisel ja memo-

---

[1] Fr. R. Kreutzwald, Lühikene seletus «Kalevipoja» laulude sisust. Tartus 1869, lk. 3.

[2] Sealsamas, lk. 4.

reerimisel pärast lugemist. Seesugune kokkuvõte võiks olla abivahendiks eepose sisust kiirema ülevaate saamisel, aga mõeldav ka iseseisva lugemisteosena.

«Kalevipoja» lühikese ümberjutustuse andis esmakordselt autor ise.[1] 1869. aasta «Kasulises kalendris» ilmus Kreutzwaldilt kuue esimese loo kokkuvõte. Terve eepose kokkuvõtte avaldas ta samal aastal eriraamatuna «Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust». Samas raamatukeses leidub ka lühike Kalevipoja-ainete ajalugu käsitlev eessõna, millel on Kreutzwaldi vaadete mõistmiseks oma tähtsus. Sealsamas rõhutatakse ka Kalevipoja-muistendite kirjandus-kunstilist ja pedagoogilist väärtust: «Need jutud ei või [- - -] ei noorele ega vanale pisemat kahju teha, niisama vähe kui ülemal nimetatud kreeklaste ja roomlaste ehk teiste vanapõlve rahvaste ennemuistsed jutud, keda haritud rahva lapsed koolides loevad ja õpivad.»[2]

Kreutzwaldi enda kokkuvõte on vajalik ka sellepärast, et siit tihti selgub, kuidas Kreutzwald üht või teist episoodi on mõistnud, sest mõnigi koht jääb värsilises tekstis tõepoolest ebaselgeks. Nii on eepose teksti järgi vanal Kalevil palju poegi, ümberjutustusest selgub, et neid on kaksteist.

Kreutzwald kõneleb muinasmälestustest kui rahvaste lapsepõlve tunnistajast. Rahvaloomingulistest mälestustest üldse peab ta kõige vanemaks Kalevipojaga seotud luulevara, mis olevat alguse saanud mingist prototüübist. See luulekuju paisutati suureks sajandite jooksul inimkonna lapsepõlve aega elanud rahva poolt.

Ümberjutustuse sissejuhatust kasutab Kreutzwald ka nõuanneteks talupoegadele. Nii soovitab ta vaimuharimisele suuremat rõhku panna: «Üks õpetamata inimene seisab sügavas orus, kus metsad ja mäekünkad igal pool ees, mis tema silma kaugemale ei lase ulatada; mida enam üks inimene õpetust saanud, seda kõrgema mäe peal seisab tema, kust tema

[1] Ligemalt ümberjutustuste kohta vt. ka A. Järv, «Kalevipoeg» koolikirjanduses ja kirjanduslugudes. Tartu R. Ülikooli Toimetised nr. 53. «Kalevipoja» küsimusi, lk. 113 jj.

[2] Fr. R. Kreutzwald, Lühikene seletus «Kalevipoja» laulude sisust, lk. 11.

vaatus igale poole kaugele ulatab. Nende kohus on teisi kõrgemale ronima õpetada.»[1]

Ümberjutustus antakse üksikute lugude kaupa, välja arvatud «Soovituseks» ja «Sissejuhatuseks». Et saada ettekujutust Kreutzwaldi ümberjutustuse iseloomust, toodagu VIII lugu Kreutzwaldi proosaversioonis:

«Kaheksas laul. Teisel pääval lähvad vennad kolmekeste teele, viidavad ühes talus natuke aega, kus neid kosilasteks peetakse, kuni nemad lõune poole minnes viimaks Saadjärve kaldal Tartu ligidal paraja koha leiavad, kus kadund isa tahtmist mööda liisuõnne katsuvad, kes neist kolmest meie maale valitsejaks peab tõusma. Noorema venna järve üle visatud kivi lendab kõige kaugemale, mispärast teda Eesti kuningaks viheldakse. Teised vennad lahkuvad jumalaga jättes nooremast, võtavad teed võõramaale õnne otsima, kust endale varjupaika loodavad leida, sest et «tugeval ei tõuse tungi, vägeval ei pigistusta».

Noore kuninga valitsuse hakatusel ei nähta rahva vannutamist ega suurt rõõmupidu, ei uhket kuninglikku koda ega ülemaid riigitallitajaid kuskil, vaid kuningas ise võtab maapinna paremaks moondamise esimeseks tööks kätte, nõnda kui vana Kalev enne teda teinud. Tema rakendab oma hobu adra ette, muidugiteada on adral ja hobusel mehe vääriline suurus ja rammu, nendega künnab kuningas raisku läinud maapinda viljakandjaks ja tuluandjaks. See kõige kuulsama Eesti valitseja esimene tegu annab rahvale vistist avalikku märkust, et nemad adra ja põlluharimise au sees peavad pidama. — Pääva palavusest ja raskest tööst väsinud, heidab Kalevipoeg ühel pääval pärast lõunesöögi võtmist praeguse Kadrina kiriku ligidale Virumaal puhkama ja köidab hobuse kammitsasse sööma, et parmude ja kiilide kihutusel kaugele ei jookseks. Kiskjad metsalised tulevad hobuse kallale ja murravad teda maha, sest et kammitsajalus ruun nende eest ei jõudnud pakku joosta ega

[1] Fr. R. Kreutzwald, Lühikene seletus «Kalevipoja» laulude sisust, lk. 6.

kabjadega tugevast vastu panna. Hobuse jäljed on praegu mitmes kohas veel selgest nähtaval.»[1]

Järgmise ulatusliku ümberjutustuse eriraamatuna andis J. Kunder.[2] Tema raamatu eeskõnes leidub mõningaid vihjeid eepose saamisloole ja ainetele ning hinnangut teosele. Ka Kunder rõhutab, et proosaümberjutustuse on tinginud vajadus eeposest paremini aru saada.

Üldiselt on Kunderi töö küllalt õnnestunud, teostatud on see mitmeski suhtes üsna isikupäraselt, on kasutatud eriti omapoolseid võrdlusi, nagu selgub ka järgnevast näitest, mis on võetud liisuheitmise loost:

«Vanem vend astus kaldale ja pajatas: «Minu kohus, kulla vennad, ikka kõige esite elbitada: ema mind esite ilmale tõi, viis mind varem vihtlema ja päevapaistele paisumaie. Piaks teie kivi minu omast mööda jõudma, ega sest ei tüli sünni. Mina rajan teile oma kiviga rada ja sihti.»

Võttis siis kivi ja keeritas minema. Kivi lendas nagu linnuke taeva poole, jäi väikeseks nagu värvukene; kukkus siis järsku järvesse, et lained vahutades vasta taevast tõusivad.

Teine vend omakorda katsuma. Pajatas enne: «Vend mul tegi teed ja rajas rada, katsun siis tema sihti mööda võidukivi teele saata!»

Rabas siis kaljurahnu kätte, keeras kivi kiireste ning saatis vihinal vinguma. Kivi tõusis tuule kiirul taeva poole, püüdis pilvi pillutada, — kukkus siis otsekohe vee ja kuiva keskele, pool jäi järve, muist sai maale.

Astus nüüd noorem vend veele ning pajatas: «Tulin küll hilja ilma peale, sündisin lesele leinalapseks. Mitu ööd oli hella eideke uneta, — aga minust kasvis kange meesi, vana Kalevi vääriline.»

---

[1] Fr. R. Kreutzwald, Lühikene seletus «Kalevipoja» laulude sisust, lk. 27—28.

[2] Kalevipoeg. Lugu Eesti muinaskangelasest. Välja annud J. Kunder. Tartu Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused nr. 73. Tartu 1885. Õntsa Eesti Lauliku Dr. Fr. R. Kreutzwald'i mälestusele pühendatud.

Võttis siis kivi; mõõtis teraval silmal tee pikkust ja pilve kõrgust, toetas selja tahapoole ning viskas siis kivi vingudes minema. Kivi tõusis kõrgemalle; ei ta puutunud pilvisse ega langenud ka lainetesse, muudkui jõudis kaugele teisele poole järve kallast. Läksivad nüüd võidumärkisi vaatama; leidsivad noorema venna kivi võidumäärast veel märksa kaugemal.»[1]

Kunder ei võta oma ümberjutustuse peatükkideks jagamisel ja pealkirjastamisel aluseks eepose vastavat jaotust kahekümneks looks, vaid teeb seda järgmiselt:

1. Kuulus kosilane, 2. Kangelaste kodus, 3. Kalevite laul ja eide röövimine, 4. Soome sõit (kogu Soome-episood — 4.—6. lugu), 5. Liisuheitmine, 6. Kuningas Kalev, 7. Vetevaim ja kiviviskamine Närska mäel, 8. Mõõga vargus, 9. Magama nõidumine, 10. Kalevipoja esimene põrgukäik, 11. Sõit ilmaotsale, 12. Assamalla sõda, 13. Sillasõda, 14. Lindanisa pidu, 15. Suur sõda Võhandul, 16. Kalevipoja leinapõlv, 17. Kalevi surm, 18. Taevalaste nõu.

Küsimustiku kõige tähtsamaist teemadest eeposes on koostanud A. Perli brošüürikese «Kalevipoja laulu kava». Perli järgi olevat «Kalevipoega» koolides käsitletud juba 1870-ndail aastail, sest 1874. a. välja antud õppeplaanides § 36 seisab: «Kihelkonnakooli õppijate käest nõutakse veel pääle selle (harjutuste kõnes ja kirjas) rahva kirjanduse kõige parema jao tundmist.» Perli konspekt tahabki siis olla metoodiliseks abivahendiks õpetajale, kes koolis «Kalevipoega» käsitleb.[2]

Küllalt hea sündmustiku edasiandmine leidub ka K. A. Hermanni kirjandusloos, aga lugudeks jagamata.

---

[1] Kalevipoeg. Lugu Eesti muinaskangelasest. Välja annud J. Kunder. Tartu Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused nr. 73. Tartus 1885. Õntsa Eesti Lauliku Dr. Fr. R. Kreutzwald'i mälestusele pühendatud, lk. 39—40.

[2] A. Perli, Kalevipoja laulu kava. Oleviku kirjavara nr. 1. Jurjev 1895.

Hermann toob ka omapoolseid seletusi, näit. kus asub Sädemete saar.[1]

Lühike ümberjutustus «Kalevipojast» lastele ilmub J. Bergmanni poolt.[2] Ka siin esitatakse sündmustik äärmiselt kokkusurutud kujul. Ümberjutustuses on tunda Bergmanni isikupära ja püüet kohandada seda lastele huvitavaks lugemispalaks. Sellisena oli ta omal kohal.

Kooliõpilastele on määratud vastav ümberjutustus ka M. Kampmanni (hiljem Kampmaa) «Kooli lugemiseraamatus». Tõepoolest aga pärineb see K. A. Hermannilt ja on märgitudki tema nimega. Ka siin on antud sündmustik lugude vahet tegemata, ainult ainestik on jaotatud kolme peatükki: A. Kalevipoja lootusrikas eluhommik, B. Kalevipoja töörikas elu (algab liisuheitmisest), C. Kalevipoja valurikas eluõhtu (Kääpa kaldale sattumisest peale). Lugemikus on toodud peale selle mitmeid katkeid eeposest.[3]

Iseseisva ümberjutustuse on Kampmann andnud oma kirjandusloos, käsitledes «Kalevipoega» koos Kreutzwaldiga.[4]

Koolitarvetest oli välja kasvanud V. Ridala ümberjutustus, mis ilmus eriraamatuna.[5] Praktilise õpetajana on V. Ridala kogenud, et proosaümberjutustuse kasutamine hõlbustab tööd koolis.

Samas annab Ridala ka lühihinnangu «Kalevipojale»:

«Ja kõigist keelelistest, stiililistest ja muulaadilistest ebatasasustest ja puudustest hoolimata on Kalevipoeg ikkagi meie kirjanduse suurteos. Ta on nagu varaait, mis sisaldab kõige erilaadilisemaid rahvaluule aineid suures paljuses ja kirjavas mitmekesisuses.»[1]

Ümberjutustus on koostatud üksikute lugude kaupa, puudub «Soovituseks» ja «Sissejuhatuseks». Illustreerimiseks on toodud August Roosilehe joonistusi.

Ridala ütleb ise, et ta on püüdnud oma sõnastuses edasi anda seda lihtsust, suurejoonelisust ja selgust, mis on omane meie muinasjutuproosale.[2] Ridala on siiski jutustuse üsna peeneks hakkinud, segavalt kipuvad mõjuma väga ohtralt kasutatud taandread.

Üsna pika ümberjutustuse täiendavate lugudega jutustuse vahel toob A. Raud oma kirjandusloolises lugemikus.[3] Raud jagab oma jutustuse temaatilisteks ühikuteks (esimeses trükis 27, kolmandas 25 peatükki): 1. Kalev ja Linda, 2. Linda-lesknaine, 3. Kalevi pojad küttimas jne.

1921. aastal ilmus Tartus veel Ed. L. Wöhrmanni poolt «Väike Kalevipoeg. Lühike kokkuvõte Lauluisa dr. Fr. R. Kreutzwald'i järele». Brošüür sisaldab autori subjektiivse maitse järgi valitud 21 väljavõtet eeposest, nagu: 1. Soovituseks, 2. Kalevi ja Linda lugu, 3. Vana Kalevi surm jne.

Muukeelseile koolidele andis samasuguse lühikokkuvõtte A. Mölder.[4]

K. Mihkla «Kirjanduslooline valimik»[5] toob pärast «Kalevipoja» üldkäsitlust Kreutzwaldi juures «Kalevipoja» sisukokkuvõtte lugude kaupa, kaasa arvatud ka «Soovituseks» ja «Sissejuhatuseks». Jutustus on üldsõnaline ja lühike.

---

[1] K. A. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani. Jurjevi-Tartu 1898, lk. 394—401.

[2] J. Bergmann, Kalevipoeg. Lasteleht 1901, nr. 8, lk. 113—118.

[3] Dr. K. A. Hermann, Kalevipoja lugulaulu sisu. M. Kampmann, Kooli lugemiseraamat I. Kolmas trükk. Tallinn 1908, lk. 272—276 (nr. 285). Vt. ka II osa, 7. trükk (1920), lk. 256—262 (nr. 192) G. Mootse illustratsioonidega.

[4] M. Kampmann, Eesti kirjandusloo peajooned. Näidete varal seletanud. Teine jagu. Kolmas ümbertöötatud ja kirjandusteaduse uuematele seisukohtadele kohandatud trükk. Tartu 1933, lk. 47—49: Kalevipoja eepose sündmustik.

[5] V. Ridala, Kalevipoeg. Tallinn 1921.

[1] V. Ridala, Kalevipoeg. Tallinn 1921, lk. 5.

[2] Sealsamas, lk. 6.

[3] A. Raud, Kirjanduslooline lugemik. I jagu. Kõrgema algkooli I klassile ehk keskkooli II põhiklassile (5. õppeaasta). Tartu 1921, lk. 61—128. — Kolmas parandatud trükk ilmus 1925. a. Prometi, Roosilehe ja Mootse illustratsioonidega.

[4] A. Mölder, Eesti kirjandus muukeelseile keskkoolidele III. Eesti kirjanduslik lugemik keskkooli 3. klassile. 2. trükk. Tartu 1935, lk. 36—53.

[5] K. Mihkla, Kirjanduslooline valimik IV. Valiklugemik progümnaasiumi IV klassile ja reaalkooli II klassile. Tartu 1939, lk. 16—35.

Nõukogude ajal on lühikesi ümberjutustusi koos näidiskatketega eeposest toodud K. Taevi õpikus[1] 7. klassile ja hiljem K. Taevi ja E. Sõgeli «Eesti kirjanduses»,[2] viimases on antud eelmisest erinev, äärmiselt lühidalt ja kokkusurutult uus ümberjutustus eeposest, aga seda tehakse küllalt otstarbekalt.

Käesolev kokkuvõte püüab anda sündmustikku edasi lühidalt ja ökonoomselt. Seejuures on püütud eepose tekstist võimalikult täpselt kinni pidada, viidates üksikute teemade puhul vastavaile lõikudele eeposes, et kergendada seega soovijail nende kohtade leidmist eeposetekstist.

---

[1] K. Taev, Kirjandusline lugemik. VII klassile. Tallinn 1948.

[2] K. Taev ja E. Sõgel. Eesti kirjandus. VII klassile. Tallinn 1951.

SLÕ 13.5.04

«Kalevipoeg» ilmus prantsuse keeles

Eesti rahvuseepos «Kalevipoeg» ilmus esmakordselt täielikult prantsuse keeles, raamatut esitleti teisipäeva õhtul Pariisis. Eepose tõlkija, Pariisis elav estofiil Antoine Chalvin tutvustas teatris Moliere-Maison de la Poesie toimunud esitlusel «Kalevipoja» sisu ning luges ette tõlkekatkeid, esitlusel esinesid ka rahvamuusikud Tuule Kann ja Juhan Suits. «Kalevipoja» tõlkimine prantsuse keelde võttis aega peaaegu tosin aastat. **BNS**

Ф. Р. Крейцвальд

КАЛЕВИПОЭГ

Пересказ Э. Лаугасте

На эстонском языке

Оформление Х. Роонеэма

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Priidel
Kunstiline toimetaja V. Tomassov
Tehniline toimetaja S. Vahtre
Korrektorid A. Nurmoja ja V. Leibak

Ladumisele antud 8. VII 1960. Trükkimisele antud 15. IX 1960. Paber 54 × 84, 1/16. Trükipoognaid 5,75. Formaadile 60 × 92 kohaldatud trükipoognaid 4,71. Arvutuspoognaid 3,86. Trükiarv 10 000. Tellimuse nr. 6812. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II

Hind rbl. 2.20 (22 kop.)

7—3